

Samenwerken

Onderzoek naar samenwerken en de
bijbehorende competenties op een praktijkschool

Door Gertrude Uilenburg, 2166780

Fontys Hogeschool, Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Master Special Educational Needs
Docent: Annemarie Bakker

Augustus 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inleiding	4
1. Aanleiding en probleemstelling	5
1.1 Aanleiding tot dit onderzoek	5
1.2 Probleemstelling van dit onderzoek	5
1.3 Doel van dit onderzoek	6
1.4 Doel in het onderzoek	6
1.5 Deelvragen	7
1.6 Leeswijzer	7
2. Theoretisch kader	8
2.1 Inleiding	8
2.2 De drie niveaus van samenwerken	8
2.2.1 De klas en het samen-zijn	8
2.2.2 Samenwerken in de klas	9
2.2.3 Samenwerkend leren in de klas	10
2.3 Het belang van samenwerken in het bedrijfsleven	12
2.4 Pedagogisch en didactisch kader van samenwerken	13
2.5 Social en communicatieve vaardigheid bij samenwerken	14
2.6 Zelfontplooiing en samenwerken	15
2.7 Samenvatting	17
3. Methodologie	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Paradigma	19
3.3 Methoden	19
3.4 Strategie	20

3.5 Onderzoekinstrumenten	20
3.6 Onderzoeksgroep	24
3.7 Validatie en betrouwbaarheid	24
3.8 Ethiek	25
3.9 Analyse en verspreiden bevindingen	25
3.10 Samenvatting	25
4. Data-analyse en resultaten	26
4.1 De data-analyse	26
4.2 Inventarisatie samenwerken	26
4.2.1 Observatie tijdens de praktijklessen van de onderbouw	26
4.2.2 Documentenonderzoek	28
4.2.3 Observatie tijdens Individuele Ontwikkelingsplangesprekken	28
4.2.4 Enquêtes mentoren, docenten en leerlingen onderbouw	29
4.3 Samenvatting	30
5. Discussie, conclusies & aanbevelingen	31
5.1 Inleiding	31
5.2 Samenwerken en leren samenwerken	31
5.3 Hoe krijgen de leerlingen les in samenwerken?	32
5.4 Conclusie	32
5.5 Aanbevelingen	33
6. Evaluatie en reflectie	35
6.1 Evaluatie	35
6.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	35
6.3 Reflectie	35
Literatuur	36
Lijst van bijlagen	39

Samenvatting

Dit onderzoek over samenwerken is op een praktijkschool uitgevoerd. Een praktijkschool is een school voor Voortgezet Onderwijs waar leerlingen met leer- en/of gedragsproblemen onderwijs volgen gericht op uitstroom naar een arbeidsplek. De leerlingen volgen hun onderwijs op maat en krijgen sociale vaardigheidstraining om hun kans in het bedrijfsleven zo groot mogelijk te maken. Vanuit het bedrijfsleven kwam de opmerking dat goed kunnen samenwerken heel belangrijk is voor een medewerker om te slagen voor een duurzame arbeidsplaats op een bedrijf. Voor de toekomst van een leerling is dit van essentieel belang en dat gaf mij de motivatie om onderzoek te doen naar hoe samenwerken geleerd wordt aan de leerlingen tijdens de praktische lessen op de praktijkschool waar ik werkzaam ben.

In een voorbereidend literatuuronderzoek is het belang van samenwerken duidelijk gemaakt. Het belang van het leren samenwerken is dat het positieve groepsvorming, actieve betrokkenheid van de leerling, de ontwikkeling van de zelfstandigheid van de leerling, het leren van de leerling en de positieve sociale communicatieve vaardigheden bevordert (Förrer, Kenter & Veenman, 2010). Het onderzoek heeft zich gericht op de praktische vakken binnen de school en onderzocht is op welke van de 3 niveaus van samenwerken (tabel 1: samen-zijn, samenwerken en samenwerkend leren) de leerkrachten invulling geven aan de lesinhoud. Het onderzoek is gedaan door kwantitatieve en kwalitatieve observaties uit te voeren tijdens de praktische lessen en tijdens de leerontwikkelingsgesprekken met de leerlingen. De documenten die worden gebruikt om de leerontwikkeling te begeleiden zijn verzameld om zicht te krijgen hoe het onderwerp samenwerken wordt toegepast. Voor hetzelfde doel zijn de deelnemers van het onderzoek gevraagd om een enquête in te vullen. Het resultaat van het onderzoek toont aan dat samenwerken geen speerpunt is binnen het lessenaanbod van de praktijkvakken. De leerlingen werken wel samen, maar op het niveau van samen-zijn. De training van de sociale vaardigheid die hoort bij goed leren samenwerken komt niet aan bod tijdens het praktische leren. De belangrijkste aanbeveling vanuit dit onderzoek naar de school van het onderzoek is om te investeren in het leren samenwerken (zoals beschreven in tabel 1 bij samenwerkend leren) binnen de praktische vakken. Hierdoor oefenen (trainen) de leerlingen hun sociale vaardigheden binnen de sociale context, zoals de schoolmissie verwoordt.

Inleiding

Al 15 jaar werk ik als agrarisch docent op een Praktijkschool. Tijdens een workshop over ‘het werken in het agrarisch bedrijf’ (Kassenklas, februari 2009) gaven de daar aanwezige werkgevers aan dat zij medewerkers die goed kunnen samenwerken tot de beste medewerkers zien uitgroeien. Ebben & Ettekoven (2009) onderschrijven het belang van effectief samenwerken. Vanuit mijn praktijkervaring rees de vraag: op welke effectieve manier kunnen wij les in samenwerken geven?

De leerlingen die toelaatbaar zijn tot het Praktijkonderwijs hebben een leerachterstand van drie jaar of meer in twee of meer leergebieden en een IQ tussen minimaal 55 en maximaal 75-80. Praktijkonderwijs is voortgezet onderwijs en de leerlingen variëren van 13 tot 18 jaar. De organisatie heeft te maken met geïndiceerde leerlingen die niet alleen een leerachterstand hebben, maar ook een sociaal-emotionele ontwikkelingsachterstand.

In de schoolmissie van de onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs staat dat de leerlingen op maat worden begeleid en de sociale vaardigheden worden getraind om de stap naar arbeid succesvol te laten verlopen (Onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs, 2011).

De combinatie van het verbreden van de sociaal-emotionele mogelijkheden van onze leerlingen, de wens van het bedrijfsleven en de mogelijkheden die samenwerkend leren impliceert (Ebbens & Ettekoven, 2009) geven mij als docent de ingrediënten in handen om het onderzoek over samenwerken te laten gaan. Voor mij als professional is het vergroten van het leren om goed te kunnen samenwerken, tijdens de praktische lessen, belangrijk om de sociale vaardigheden te ontwikkelen bij de leerlingen (Ebbens & Ettekoven, 2009). Op de Onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs wil ik aantonen hoe de docenten samenwerken leren aan de leerlingen en hoe de vaardigheden die de leerlingen nodig hebben bij samenwerken worden toegepast binnen het praktische lesaanbod. In dit onderzoek zal ik de onderbouwleerlingen (in de leeftijd van 13 tot 15 jaar), hun mentoren en de praktijkdocenten die met deze leerlingen werken betrekken. Met dit onderzoek hoop ik zicht te krijgen op de toegepaste didactische werkvormen van samenwerken. Hieruit kunnen verbeteringen voortvloeien die bij onze praktijkschoolleerlingen de vaardigheden van samenwerken vergroten en ze op een adequate wijze voor te bereiden op het functioneren binnen het bedrijfsleven.

1. Aanleiding en probleemstelling

In dit hoofdstuk wordt de aanleiding en probleemstelling van dit onderzoek uiteengezet. Het doel van en in dit onderzoek wordt besproken, de onderzoeksvraag en de deelvragen worden geformuleerd. Dit hoofdstuk sluit af met een leeswijzer van dit onderzoeksrapport.

1.1 Aanleiding tot dit onderzoek

Vanuit het bedrijfsleven kwam de opmerking dat goed kunnen samenwerken heel belangrijk is voor een medewerker om te slagen voor een duurzame arbeidsplaats op een bedrijf. Samenwerken behoort tot één van de vaardigheden die een leerling in zijn leerontwikkelingsplan krijgt aangeboden. Er is vorig jaar een onderzoek uitgevoerd door een collega van mij in de onderbouw van dezelfde school (Anés, 2011) en dat had een focus op de transfer van het coachgesprek van de leerling naar de praktijk. Uit dat onderzoek is naar voren gekomen dat de leerlingen het moeilijk vinden om de leerontwikkeling van de besproken vaardigheden in het coachgesprek met de mentor toe te passen in de praktijk.

Minstens twee keer per jaar heeft de leerling samen met de mentor en de ouder of verzorger dit coachgesprek. Tijdens een coachgesprek wordt het Individueel Ontwikkelingsplan (I.O.P.) van de leerling besproken en wordt er feedback op gegeven. Het I.O.P. geeft zicht op de vorderingen van de vaardigheden (competenties) van de leerling.

De leerlingen van onze school leren twee typen vaardigheden: vakvaardigheden (vakcompetenties) en sociale vaardigheden (sociale competenties). Deze competenties zijn beschreven (zie bijlage 1) en vormen de leerpunten van de leerling tijdens zijn of haar praktische lessen. De competentie samenwerken is een van de leerpunten en vormt de aanleiding van dit onderzoek.

1.2 Probleemstelling van dit onderzoek

De school heeft als missie de leerlingen goed op te leiden voor de werkvloer, maar het is de onderzoeker onduidelijk hoe samenwerken en de hieraan gekoppelde sociale vaardigheden door de leerlingen in de lessen worden aangeleerd. Dit onderzoek richt zich daarom op de volgende vragen.

Feitenonderzoek: welke middelen gebruiken de docenten om samen werken aan te leren of te bevorderen?

Interpretaties: zijn deze interventies effectief, met andere woorden: wat is het resultaat?

Aanbevelingen: zijn er suggesties denkbaar om de effectiviteit te vergroten?

Tijdens de uitvoering van dit onderzoek wordt bij de praktische lessen gekeken welke middelen en tijd de docenten gebruiken om samenwerken aan te leren of te bevorderen. De gegevens uit dit onderzoek worden geïnterpreteerd naar de efficiëntie van de ingezette middelen en het literatuuronderzoek zal duidelijkheid geven hoe samenwerken en de gerelateerde sociale vaardigheden het best aangeleerd kunnen worden. De suggesties die hieruit voortvloeien worden aan de onderzoeksschool gegeven als aanbevelingen om de effectiviteit van het leren samenwerken te vergroten, zodat de leerlingen goed worden opgeleid richting arbeidsmarkt.

Daarom is de volgende onderzoeksvraag ontwikkeld:

Hoe leren de docenten aan de onderbouwleerlingen op de Praktijkschool, tijdens de praktische lessen, samen te werken?

1.3 Het doel van dit onderzoek

Het doel van het onderzoek is om de wijze, waarop de docenten het samenwerken leren aan de leerlingen, te evalueren in het licht van de doelstelling van de school, namelijk het opleiden op maat richting de arbeidsmarkt. Uit het onderzoek moet blijken hoe samenwerken nu geleerd wordt aan de leerlingen, tijdens de praktische lessen. In deze evaluatie wordt het transferprobleem van de leerlingen en de efficiëntie van het leren samenwerken teruggekoppeld aan de resultaten van het onderzoek.

1.4 Doel in het onderzoek

Dit onderzoek richt zich op de wijze waarop de docenten de leerlingen leren samen te werken tijdens de praktische lessen. Vanuit de literatuur wordt onderbouwd wat er bekend is over samenwerken en de gerelateerde vaardigheden die het kan versterken, ten gunste van het werken in het bedrijfsleven

1.5 Deelvragen

Om het doel in dit onderzoek te bereiken heb ik antwoord nodig op de deelvragen die ik achtereenvolgens in dit onderzoek ga beantwoorden.

1. Wat is samenwerken en hoe wordt samenwerken geleerd?
2. Hoe krijgen de leerlingen van de onderbouw van Praktijkschool, tijdens de praktische lessen, onderricht in de aan samenwerken gerelateerde vaardigheden die leiden tot goed kunnen samenwerken?
3. Hoe worden de leerlingen van de onderbouw van de Praktijkschool vanuit de praktische lessen gevolgd op hun vorderingen in de aan samenwerken gerelateerde vaardigheden die leiden tot goed kunnen samenwerken?

De vragen samen geven antwoord op de onderzoeksvraag.

1.6 Leeswijzer

Hoofdstuk twee schetst een theoretisch kader van het onderwerp samenwerken. In hoofdstuk drie wordt uiteengezet hoe dit praktijkonderzoek is uitgevoerd om tot adequate antwoorden te komen. De opbrengst van het onderzoek dat antwoord zal geven op de deelvragen komt in hoofdstuk vier aan bod. In hoofdstuk vijf worden de resultaten bediscussieerd en worden zowel een conclusie als aanbevelingen beschreven. Dit onderzoeksrapport sluit af met een evaluatie van dit onderzoek, te vinden in hoofdstuk zes.

2. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk biedt achtergrondinformatie aan over het concept samenwerken en er worden verschillende theorieën besproken die bij samenwerken horen.

2.1 Inleiding

De theoretische onderbouwing van dit onderzoek richt zich op samenwerken. Onder samenwerken wordt verstaan het succesvol omgaan met andere mensen (Van Dale). Besproken wordt het samenwerken op drie niveaus, het belang van het bedrijfsleven, pedagogisch en didactisch kader, de sociale communicatieve vaardigheid en zelfontplooiing.

2.2 De drie niveaus van samenwerken

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen drie niveaus van samenwerken: samen-zijn, samenwerken en samenwerkend leren.

2.2.1 De klas en het samen-zijn

De leerlingen van de Praktijkschool die deel uitmaken van dit onderzoek worden op maat begeleid richting uitstroom op arbeid door middel van het I.O.P. Echter, zodra de leerlingen in de klas zijn maken ze deel uit van een groep. Vanaf dat moment is het moeilijk als docent om de leerling in de klas of groep als individu te gaan beoordelen. De definitie van een groep is dat het gaat om personen die door een belang of een taak bijeengehouden worden (Remmerswaal, 2007). Het woord bijeengehouden zegt al dat een aantal mensen gedurende een bepaalde periode aan elkaar verbonden is en er spelen onvermijdelijk processen die te maken hebben met een groep (Gielis et al., 2010). Er ontstaan spelregels: de normen en ‘machtsverhoudingen’ worden bepaald. De invloed wordt vastgelegd door functieverdeling: groepsverantwoordelijkheid, onderling respect, samenwerken, beslissen, problemen en conflicten oplossen. De rollen en de onderlinge relaties in de groep worden gevormd en kunnen in kaart gebracht worden met een sociogram; dit kan gezien worden als een sociale plattegrond van de klas (Gielis et al., 2010). Ook de gedragsregels binnen de groep gaan gelden. Er kan een evenwichtige klas ontstaan met onderling goede relaties, zonder strijd om de macht en zonder jaloezie en afgunst. Evengoed is het mogelijk dat er wel een onevenwichtige klas ontstaat met strijd, jaloezie en afgunst (v. d. Meer, 2000). Samenwerken

gebeurt op het niveau van samen-zijn waarbij een leerling bij de groep wil horen, maar het kan ook zijn dat hij of zij wordt uitgesloten: het ‘zondebokfenomeen’ (v. d. Meer, 2000). Hij of zij zoekt naar invloed en deze invloed wordt vastgelegd in een functieverdeling binnen de groep van waaruit de contacten worden bepaald (Gielis et al., 2010). In een groep is sprake van een verdeling in het taak- en sociale emotionele aspect. Beiden moeten in evenwicht zijn omdat dan pas een leerling tot een goede leerprestatie kan komen (Remmerswaal, 2007). Bewezen is inmiddels dat een leerling die deel uit maakt van een groep met een prettige sfeer meer zal leren (Gielis et al., 2010). Het onderlinge vertrouwen geeft een leerling de ruimte om zichzelf te laten zien. Het pedagogisch antwoord hierop is het bieden van een gelegenheid hiertoe, een gelegenheid waarbij een leerling kan bouwen aan positieve relaties en dat is misschien wel de belangrijkste behoefte van de mens (Teitler, 2010).

2.2.2 Samenwerken in de klas

Een klas met leerlingen is een groep van personen die bij elkaar zijn om onderwijs te volgen. Onderwijs is het overbrengen van kennis, vaardigheden en attitudes met vooraf vastgelegde doelen (Onstenk, 2011). Attitude is een houding of een psychische instelling (Van Dale). Tijdens het samen-zijn in de klas kunnen gedrag en handelwijzen worden afgekeken van elkaar. Tijdens onderzoek zijn spiegelneuronen waargenomen (Lacoboni, 2010), hersencellen die ervoor zorgen dat we een waarneming omzetten, ook wel spiegelen. Dit gespiegelde gedrag voeren we vervolgens uit. We leren van elkaar en het rolmodel van de docent is hierin heel belangrijk (Onstenk, 2011). Bij een verstoorde functie van de spiegelneuronen is ontdekt dat het sociaal functioneren tekort schiet, zoals bij autisten (Lacoboni, 2010). Het gaat in een klas om gewone groepsverschijnselen die we kunnen verklaren en opmerken, maar die altijd aanwezig zijn (Remmerswaal, 2007). School neemt een groot deel van het dagelijks leven van een leerling in beslag en als docent ben je verantwoordelijk voor het goede verloop van een onderwijsperiode (Stevens et al., 2009). In een drukke klas is orde houden moeilijker. Leerlingen geven aan een docent bewust tegen te werken en die uit te proberen omdat een docent niet goed les gaf of doordat een les hun niet aanspreekt (Stevens et al., 2009). Het samen-zijn van de leerlingen kun je als docent gaan ombuigen door de leerlingen te laten samenwerken. De opdracht is dan het product van het samenwerken (Stevens et al., 2009). De leerlingen werken al dan niet uit eigen beweging samen aan een opdracht. De leerlingen kunnen dan, naar eigen keuze, met elkaar

overleggen (Gielis et al., 2010). Bij samenwerken is er weinig aandacht voor groepsprocessen omdat de docent de groep als groep negeert. De leerlingen zijn verantwoordelijk voor zichzelf en nemen onderling de taak van de docent over. Een laatste belangrijk punt is dat er verondersteld wordt dat de sociale vaardigheden beheerst worden (Ebbens & Ettekoven, 2009). Het samenwerken leidt tot subgroepjes in een klas met dezelfde hiërarchie als in de klas (Gielis et al., 2010). Immers de opdracht is het vooraf gestelde product en het proces en de rollen zijn vaak niet voorgeschreven. De maatstaf voor samenwerken is of de opdracht goed is uitgevoerd.

2.2.3 Samenwerkend leren in de klas

De derde en laatste onderwijsleersituatie is die waarbij de leerlingen op gestructureerde wijze samenwerken aan een leertaak met een gezamenlijk doel. Deze didactische werkvorm wordt coöperatief leren of samenwerkend leren genoemd (Förre et al., 2010). Samenwerkend leren komt uit de Verenigde Staten uit de ideeën van John Dewey (v. Vugt, 2011) volgens de 'small-group' theorie. De 'small-group' theorie zegt dat het deelnemen in een groep een grote invloed heeft op de cognitieve en sociale ontwikkeling van de leden van de groep. De groepsleden moeten wel positief staan tegenover elkaar, anders zal niet ieder individu zich maximaal kunnen ontwikkelen (Remmerswaal, 2007). Voor positieve groepsvorming zijn speciale vaardigheden nodig zoals elkaar kennen en elkaar vertrouwen, helder en duidelijk communiceren (waaronder luisteren), elkaar accepteren en ondersteunen, het tonen van eigen initiatief, het gericht zijn op anderen en je houden aan afspraken (Ebbens & Ettekoven, 2009).

Binnen een groep leert een kind wat er van hem verwacht wordt in de gegeven situatie en een kind leert zijn gedrag aanpassen aan de groepsnorm (v. Vugt, 2011). Samenwerkend leren gaat uit van een duidelijk geconstrueerd en opgezet leerproces met vijf basiskennmerken: positieve wederzijdse afhankelijkheid, individuele verantwoordelijkheid, directe interactie, samenwerkingsvaardigheden en evaluatie van het groepsproces (Ebbens & Ettekoven, 2009). Het samenwerkend leren biedt leerlingen kans om te leren omgaan met regels, waarden en normen, gedragsstructuren en verschillende persoonskenmerken (v. Vugt, 2011). Het betekent dat een groep actief samenwerkend aan een opdracht werkt,

voorzien van een gerichte taak en goed begeleid door de docent. Förrer, Kenter & Veenman (2010) geven aan dat samenwerkend leren ervoor zorgt dat leerlingen elkaar nodig hebben. Alle leerlingen zijn in het groepsproces medeverantwoordelijk, leveren een bijdrage en hebben hetzelfde doel voor ogen (groepscohesie). Een voorwaarde is regelmatige feedback op de prestaties en welke inzet dat vraagt van de afzonderlijke leden van de groep. Een gepaste beloning van de prestaties zal de groep motiveren (v.Vugt, 2011). Samenwerkend leren is een waardevolle werkwijze omdat het de leerlingen uitdaagt tot actief en constructief leren, de interactie tussen de leerlingen stimuleert, de verschillen tussen leerlingen benut als kansen om van elkaar te leren, een bijdrage levert aan het realiseren van een goed pedagogisch klimaat en de sociale vaardigheden direct worden onderwezen (Ebbens & Ettekoven, 2009). Bij samenwerkend leren is het belangrijk dat de opdrachten voldoen aan de criteria van GIPS, te weten: Gelijkheid in aandeel, Individuele verantwoordelijkheid, Positieve wederzijdse afhankelijkheid en Simultane activiteit (Van der Burg & Sijsling, 2009, blz. 21). Tijdens samenwerkend leren wordt een groep gevormd van leerlingen waarbij het groepsproces regelmatig en systematisch aandacht krijgt en de docent zorgt voor een gelijk aandeel van iedere afzonderlijke leerling in de groep (Förrer et al., 2010). De groepen worden door de docent op verschillende denk- en vaardigheidsniveaus samengesteld (heterogene groepen). In een heterogene groep kunnen de leerstijlen van Kolb voorkomen: de denker, bezinner, doener en beslisser (Ebbens & Ettekoven, 2009). Door leerlingen van andere culturen te laten aansluiten kan de onderlinge communicatie bevorderd worden (Fiddelaers-Jaspers et al. , 2003). Zorg voor communicatie is belangrijk voor het opbouwen van een team dat tot prestaties in staat is (Van der Burg & Sijsling, 2009). De docent zal model moeten staan voor de wijze waarop de groep de gedragsregels vaststelt (Fiddelaers-Jaspers et al. , 2011). De klas moet in feite een afspiegeling van de samenleving zijn. Door dagelijks intensief samen te werken leren de leerlingen te communiceren. Ze zijn verantwoordelijk voor hun eigen leren en door krachten te bundelen zorgen ze ervoor dat groepsgenoten net zo succesvol zijn (v.Vugt, 2011). Je leert in deze onderwijsleersituatie het overbrengen van kennis: wat weet je nu meer en begrijp je beter? Je leert de vaardigheden, omdat je iets produceert en je als groep evalueert wat je nu beter kunt. Het op gestructureerde wijze leren omgaan met elkaar, omdat je de samenwerking als groep evalueert en de zorg voor de ontwikkeling van attitudes met vooraf vastgelegde

doelen (Onstenk, 2011). Dat is precies het doel van onderwijs (Onstenk, 2011), zoals hierboven beschreven.

2.3 Het belang van samenwerken in het bedrijfsleven

De missie van de school (Onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs (2011)) is om de leerlingen op maat te begeleiden naar arbeid en ze te trainen in hun sociale vaardigheden om hun stap naar arbeid succesvol te laten verlopen. Sociale vaardigheden zijn de vaardigheden die je nodig hebt om contact te kunnen maken met anderen. Deze vaardigheid wordt geleerd door opvoeding en onderwijs (Onstenk, 2011). Het bedrijfsleven ziet een sterk verband tussen sociaal vaardig zijn en samenwerken. Servan-Schreiber (2010) heeft onderzocht dat het hebben van een hoog Intelligentie Quotiënt (IQ) je meer gereedschap geeft om je vaardigheden te ontwikkelen, maar een beter ontwikkeld Emotionele Quotiënt (EQ) zorgt voor een betere carrière. Mensen met een hoger EQ zijn namelijk beter in staat om te interacteren met andere mensen. Binnen elk bedrijf zal een ieder moeten omgaan met verschillende mensen en goed kunnen inter-acteren maakt de kans op succes op de werkvloer groter. Ons succes op langere termijn hangt af van onze aanleg voor het omgaan met relaties. Uit een onderzoek bij kinderen in een arme buitenwijk van Boston (Servan-Schreiber, 2010) valt af te leiden dat het EQ een belangrijke rol speelt in het vermogen om een goede carrière te bewerkstelligen: niet hun IQ voorspelde het beste hun succes als volwassenen, maar hun vermogen om in de loop van hun moeilijke kinderjaren hun emoties te controleren, hun frustratie te beheersen en samen te werken met anderen.

Er zijn maatschappelijke belangen om het leren van samenwerken toe te passen in de onderwijspraktijk. Op de werkvloer vraagt de werkgever naar sociaal en communicatief vaardige mensen (Ebbens & Ettehoven, 2009). De ervaring leert dat leerlingen die ongestructureerd samenwerken nauwelijks enige sociale vaardigheden ontwikkelen (Onstenk, 2011). Als leerlingen niet vaardig zijn om zich sociaal te gedragen dan ontwikkelen ze die ook niet, sterker nog: ze kunnen zelfs asociale vaardigheden stimuleren door op die wijze invloed uit te willen oefenen op de groep (Kaldenbach, 2012). Werkgevers hebben de ervaring dat mensen met gebrekkige sociaalcommunicatieve vaardigheden ongeschikt blijken voor de invulling van functies. Samenwerkend leren geeft expliciet aandacht aan de

positieve ontwikkeling van die vaardigheden en vergroot hiermee de kans voor de leerling om te slagen op de arbeidsmarkt (Ebbens & Ettekoven, 2009).

2.4 Pedagogisch en didactisch kader van samenwerken

Naast het belang van het bedrijfsleven heeft samenwerkend leren een maatschappelijk belang omdat het sociaal en communicatief vaardige mensen oplevert (Ebbens & Ettekoven, 2009). Door het goed leren samenwerken kunnen de leerlingen beter leren omgaan met het anders denken en de andere inzichten van de medeleerlingen. Dit kan de leerlingen inspireren, ze voorzien van nieuwe inzichten of zich juist ertegen verzetten. De leerlingen leren in de sociale context (Ebbens & Ettekoven, 2009). De inzet van de didactische werkvorm samenwerkend leren geeft de leerling meer verantwoordelijkheid voor zijn eigen leerproces en wordt hierdoor aangezet tot zelfinzicht (Ebbens & Ettekoven, 2009). Zelfinzicht heb je nodig om op effectieve wijze relaties aan te gaan (Covey, 2010). Als docent kun je de leerlingen zelf laten nadenken over de aanpak, de planning en de taakverdeling van de opdracht en deze reflectie maakt de leerlingen ieder afzonderlijk van zijn eigenheid bewust (Ebbens & Ettekoven, 2009). Het ontwikkelen van autonomie impliceert dit ook, evenals het zelf ontdekken, het zelf doen en het zelf problemen oplossen en het bevestigen van het geloof in eigen kunnen (Förrer et al., 2010). Leren in de positieve sociale context, zoals samenwerkend leren beoogt, levert een leerling een omgeving op waarbij die leert zichzelf te zijn en zichzelf te verbeteren om contacten te maken (Le Fevere de Ten Hove et al., 2012). Volgens Crone (2011) is de puber erg gericht op zijn leeftijdsgenoten. Wat en hoe ze van elkaar vinden is erg belangrijk en ze richten zich erg op elkaar. Door samen zijn, samen leren aantrekkelijk te maken kun je als professional goed gebruik maken van de groepsdynamica. Pubers zijn graag bij elkaar en leren van elkaar. Door middel van de aangeboden lesstof leert de leerling zelf bewerken, oefenen, toepassen en herformuleren door samen te werken met andere leerlingen en hierdoor is de kans van het beklijven optimaal. Volgens Van der Burg en Sijtsberg (2009) heeft de kennis die je uitlegt aan een ander het hoogste leerrendement. De leerlingen kunnen elkaar helpen door elkaar te ondersteunen bij het vinden van een antwoord, het stellen van vragen en het geven van instructie bij het leren of bij tegenslagen in het leren (Ebbens & Ettekoven, 2009).

Bij samenwerkend leren worden de leerlingen bewust in een groep gedeeld en de groep werkt volgens een vaste structuur die door de docent wordt begeleid. Dat is één van de sleutelbegrippen van deze didactische werkvorm. Bij het begeleide groepsproces kan de docent invloed uitoefenen bij het hanteren van de juiste norm. Regels kunnen samen met de groep worden opgesteld en samen met de groep is uit te leggen welk groepsvoordeel de gestelde norm heeft (Gielis et al., 2010). Het pedagogisch doel om samenwerken te leren is ook een maatschappelijk belang: het belang van een individu om zich te kunnen ontplooiën en het belang van het ontwikkelen van sociaal en communicatief vaardige mensen.

2.5 Sociaal en communicatieve vaardigheid bij samenwerken

Servan-Schreiber (2010) schrijft dat de sociaal-emotionele ontwikkeling al heel vroeg begint. Een emotie wordt omschreven als een innerlijke beleving of gevoel (Van Dale). Het staat vast dat bij alle zoogdieren, inclusief de mens, het fysiologisch evenwicht van de hele kleintjes afhankelijk is van de zorg die ze krijgen. De sociaal-emotionele ontwikkeling bij adolescenten richt zich op leeftijdsgenoten en de mening van hen wordt heel belangrijk gevonden. Emotionele ontwikkeling (empathie) komt oorspronkelijk voort uit de zorg van onze ouders en later kan in de samenwerking het moreel besef ontwikkelen (Swaab, 2010). De morele ontwikkeling (van wat wel en niet mag) gaat langzamer vooruit en pas rond het dertigste jaar zou die zijn voltooid (Nelis et al., 2011). Het maken van afwegingen tussen een eigen belang en dat van een ander, moreel redeneren, is dus vrij complex (Servan-Schreiber, 2010). Adolescenten hebben meer behoefte aan spannende gebeurtenissen vanwege een snelle, verwachte beloning. Pas later komt de focus voor een lange termijn. Het is voor docenten belangrijk om te weten dat het gedrag van adolescenten erg wordt beïnvloed door belonende situaties en dat hun denken op de korte termijn is gericht (Crone, 2011). Een leerling met een gedragsprobleem lost dit niet zomaar op. Deze heeft voortdurend een consequente benadering nodig om zich hierin te leren beheersen (Verhulst, 2008). Ze worden door hun omgeving beïnvloed en worden uiteindelijk het product van de interacties tussen de persoon die ze zelf zijn, hun directe omgeving en dus ook de school (Verhulst, 2008). Leerlingen met een mix van een anti-gezaghouding en een gebrek aan zelfbeheersing willen vooral gewaardeerd worden, ze zoeken hun persoonlijke waardigheid en willen respect (Kaldenbach, 2012). Een dergelijke leerling kan ook door zijn klasgenoten

aangesproken worden als het samenwerkend leren in een groep al volwassen vormen heeft gekregen (Fiddelaers-Jaspers & Nieuwenbroek, 2003). In een groepsproces waar een ieder afhankelijk is van elkaar zal dat aanspreken op een houding reflecterend zijn en hierdoor minder direct. Agressie vloeit voort uit de geringe capaciteit om met sociale structuren om te gaan (gebrek aan gedragsmogelijkheden) (Kaldenbach, 2012). Het pestgedrag is hier ook een oorzaak van, namelijk het zoeken in een groep naar een zondebok (Van der Meer, 2000). Het pesten is iemand willens en wetens uit de groep zetten en dat is het ergste wat iemand kan overkomen. De mens is in wezen een sociaal dier, schrijft Servan-Schreiber (2010). Dit geeft ook het belang weer van het leren omgaan met relaties. Gedragsverandering en het leren van sociale en communicatieve vaardigheden, onder professionele begeleiding, tijdens het samenwerkend leerproces kan hier een goed antwoord op zijn (Fiddelaers-Jaspers & Nieuwenbroek, 2003).

Sociale communicatie kan onmogelijk in een dag of maand geleerd worden. Zelfs niet in een jaar, maar het vergt jaren van training die steeds maar weer verfijnd kan worden. Dit kan vergeleken worden met het aanleren van een vechtsport die je steeds maar verder verfijnt met technieken zodat je hierdoor steeds beter wordt (Servan-Schreiber, 2010). De didactische werkvorm samenwerkend leren kan gedurende de hele onderwijstijd van een leerling meespelen om de sociale vaardigheden zich op een positieve wijze te laten ontwikkelen (Van der Burg, Sijssling, 2009). Volgens Förrer et al. (2010) moeten vooral de sociaalcommunicatieve vaardigheden stap voor stap in het leerproces aangevuld en besproken worden.

2.6 Zelfontplooiing en samenwerken

Jolliffe (2011) stelt dat de speerpunten van het samenwerkend leren in het basisonderwijs stapsgewijs worden geïmplementeerd. Die speerpunten zijn: doelen (achievements), interpersoonlijke relaties (interpersonal relationships) en psychologische gezondheid en sociale competenties (psychological health and social competence). Er wordt een elftal stappen onderscheiden die nodig zijn in een goede school (Jolliffe, 2011). De basisbehoeften van een leerling zijn water, gezond voedsel, warmteregulatie, hulp voor angstige leerlingen, hulp voor gepeste leerlingen, hulp voor niet populaire leerlingen, conflict oplossende procedures, onderscheiden van verschillende types van prestaties, procedures voor leerlingen die vast

zitten of niet kunnen werken, doelen voor leren en toepassen gedeeld met de leerlingen en gevarieerde creatieve uitingen voor leerlingen. Hierbij wordt de Piramide van Maslow als uitgangspunt gebruikt voor de basis van het welbevinden van leerlingen waardoor betere leerprestaties worden behaald. De piramide van Maslow is een door Abraham Maslow in 1943 gepubliceerde hiërarchische ordening van behoeften. Maslow's behoeftehiërarchie ziet er als volgt uit:

Figuur 1: Piramide van Maslow (Bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Abraham_Maslow)

De piramide geeft weer door welke drijfveren een mens wordt gedreven in zijn leven en geeft zicht op de mogelijke belemmeringen die in de weg staan om zich verder te ontwikkelen (lesmateriaal Equine Assisted Coach, Keulseweg 2009).

Jolliffe (2011) onderscheidt zes typen persoonlijkheden: meneer Luidruchtig (Mr. Noisy), juffrouw Wil Niet (Miss Won't), meneer Afwijzen (Mr. Rejected), juffrouw Verlegen (Miss Shy), juffrouw Bazig (Miss Bossy) en meneer Boos (Mr. Angry). Voor deze typen zijn handelingsplannen geschreven op de wijze waarop de groep daarmee moet omgaan.

Finland staat al jaren aan de top van de Programme for International Student Assessment (PISA)-ranglijst van het beste onderwijs in Europa en kan zich meten met de wereldtop. Kenmerkend voor het onderwijs in Finland is dat er veel aandacht is voor de actieve betrokkenheid bij het eigen leerproces van de leerling. De leerling leert vragen stellen en reflecteren. In Finland wordt leren beschouwd als een sociale activiteit. Het leren reflecteren, de eigen betrokkenheid van de leerling en de sociale activiteit zijn een paar speerpunten van samenwerkend leren. Bovendien worden in dit land ook de vorderingen beoordeeld in het toekomstig functioneren in een gemeenschap (Smit, 2011).

2.7 Samenvatting

In deze literatuurstudie zijn de eigenschappen van de drie niveaus van samenwerken geïnventariseerd volgens Ebbens & Ettekoven, 2009, Van der Burg & Sijlsing, 2009, Gielis et al., 2010, Förrer et al., 2010, Remmerswaal, 2007 (tabel 1).

Tabel 1. Overzicht van de drie niveaus van samenwerken.

Samen zijn	Samenwerken	Samenwerkend leven
Groep leerlingen zit bijeen	Leerlingen bij elkaar zetten	Positieve onderlinge afhankelijkheid: leerlingen hebben elkaar nodig
Bij de groep willen horen (forming)	Leerling die het initiatief neemt: groepsleider	Leerlingen zijn medeverantwoordelijk en leveren een bijdrage
Zoeken naar invloed (storming)	Leerlingen kiezen vaak zelf, ontstaan van homogene groep	Groepen zijn heterogeen samengesteld door docent
Invloed wordt vastgelegd in functieverdeling binnen de groep (norming)	Leerlingen kunnen meeliften en hierdoor weinig leren	Leerling heeft eigen taak of rol
Contacten binnen de groep (performing)	Leerling verantwoordelijk voor zichzelf	Gedeeld leiderschap
	Leerlingen nemen de taak van de docent over	Docent neemt initiatief en de verantwoordelijkheid
Groepstaak	Groepstaak	Instructie op taak, werkwijze, samenwerking en individuele bijdrage
Invloed van positieve of negatieve normen	Sociale vaardigheden verondersteld	Sociale vaardigheden direct onderwezen
Wel of niet sociogram om invloed te kunnen krijgen	Docent negeert de groep als groep	Docent observeert, begeleidt en intervineert
Wel of niet toepassen van sociogram	Weinig aandacht voor groepsprocessen	Groepsprocessen krijgen regelmatig en systematisch aandacht

Het belang van het goed leren samenwerken is om op een juiste manier met de medemens te kunnen omgaan. Deze vaardigheid wordt geleerd door opvoeding en onderwijs en

hierdoor heeft de didactische werkvorm samenwerkend leren een maatschappelijk belang: het levert sociaal en communicatief vaardige mensen op. Het goed leren samenwerken kan alleen slagen als de samenwerkende sociale vaardigheden stap voor stap in het leerproces aangevuld en besproken worden. Een leerling heeft baat bij onderwijs dat structuur biedt in het leren samenwerken omdat dit de basis vormt van het welbevinden.

3. Methodologie

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt beschreven op welke wijze het praktijkonderzoek is opgezet. De toegepaste onderzoeksvorm wordt behandeld, evenals de methoden om de data te verzamelen. De validiteit, betrouwbaarheid en ethiek worden eveneens toegelicht.

3.2 Paradigma

Het praktijkonderzoek heeft als onderwerp het leren samenwerken aan de leerlingen tijdens de praktische lessen. De leerlingen volgen een individuele leerlijn en de vaardigheid samenwerken speelt hierin een rol. Het doel in het onderzoek is om te inventariseren hoe het leren samenwerken, op het moment van het onderzoek, invulling krijgt en hoe de leerlingen hierop feedback krijgen. Het onderzoeksparadigma gaat uit van het interpretavisme (Lange et al., 2011). Het onderzoek is er op gericht om het handelen van de docenten in kaart te brengen en het resultaat hiervan te interpreteren met de effectiviteit van de doelstelling dat de onderzoeksschool voor ogen heeft. Het onderzoek lijkt op het positivistische model omdat de onderzoeker zich op afstand van het veldwerk begeeft. De onderzoeker zal zich participatief opstellen omdat die zelf deel is van het team waarbinnen het onderzoek plaats vindt. Er blijft dus sprake van een onderzoek dat door een persoon is geïnterpreteerd en dat gaat met subjectiviteit gepaard. De onderzochten zijn de objecten waar het om draait in het onderzoek en we spreken van een interpretatief onderzoek (Lange, de R. et al., 2011).

3.3 Methoden

Om het handelen van de docenten zo goed mogelijk te inventariseren is gekozen voor kwalitatief en kwantitatief onderzoek: gemengde methodologie (Lange, de R. et al., 2011). De gegevens van het onderzoek zullen deels kwalitatief worden verkregen om zoveel mogelijk facetten van het leren samenwerken te inventariseren. Er zal een aantal open vragen in de enquêtes (bijlage 10a, 11a en 12a) opgesteld worden en tijdens het observeren zullen gegevens verzameld worden met open onderwerpen in het observatieschema (bijlage

2a en 9a). De vragen zijn gesloten (kwantitatief) en open (kwalitatief) om de persoonlijke beweegredenen van het handelen van de docenten te kunnen interpreteren. Dit gaat op de gemixte methodologie de meeste relevante informatie opleveren.

Kwantitatieve informatie wordt verzameld om de frequentie van de gevraagde informatie te berekenen. De vragen worden afgestemd op de belangrijkste informatie die de onderzoeker nodig acht om het leren samenwerken te inventariseren op de mening van de leerlingen en de docenten en de daadwerkelijke waarnemingen van de observaties.

3.4 Strategie

Het handelen van de docenten, dat voortvloeit uit het onderzoek, zal worden geëvalueerd aan de inhoud van de schoolmissie (Onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs 2011) en het transferprobleem dat de leerlingen aangaven (Anés, 2011). Dit onderzoek is een evaluatieonderzoek (Lange, de R. et al., 2011). Het kenmerk hiervan is dat de uitkomst wordt geëvalueerd om te bezien of het uiteindelijk leidt tot het beoogde doel. Het doel van dit onderzoek is om te ontdekken of de leerlingen het samenwerken op een efficiënte wijze leren om goed voorbereid hun uitstroom richting het bedrijfsleven te kunnen maken.

3.5 Onderzoekinstrumenten

Voor de dataverzameling wordt er gebruik gemaakt van de volgende instrumenten.

- Observaties tijdens de praktische lessen van de onderbouwleerling (bijlage 2a);
- Inventariseren van de documenten die worden gebruikt bij het reflecteren van het geleerde van de leerling (bijlage 3a);
- Observaties van de I.O.P.-gesprekken met de leerling (bijlage 9a);
- Enquêtes van de mentoren onderbouw, de docenten onderbouw en de leerlingen van de onderbouw (bijlage 10a, 11a en 12a).

De instrumenten zijn inhoudelijk vastgelegd in Hoofdstuk 2, tabel 1. Deze tabel is het uitgangspunt van de onderzoeker om het samenwerken in kaart te brengen.

Observaties tijdens de praktische lessen van de onderbouwleerling

De observaties worden uitgevoerd volgens het vast vooropgesteld schema van bijlage 2a. Er is gekozen voor een gestructureerde observatie, omdat de theorie duidelijkheid gaf over de voorwaarde die is verbonden aan het leren samenwerken (tabel 1). Het werken met een

schema maakt het mogelijk dat de observaties op een gelijk niveau vergeleken kunnen worden. Om de validiteit van het observeren te vergroten is gekozen voor een aantal open vragen (Lange et al., 2011). De observaties geven een weergave van een normale praktische les van 95 minuten, door de onderbouwleerlingen aan de praktijkschool van dit onderzoek. De observaties worden door de onderzoeker uitgevoerd gedurende de gehele tijdsduur van de les en tijdens alle praktische lessen van de leerlingen van de onderbouw.

Deze praktijkvakken zijn: winkel, textiele werkvormen, tuin, metaal, hout, koken, SIDG (schoonmaken groot huishouding) en montage. Het gaat in totaal om acht praktijkvakken en ze worden alle acht geobserveerd. Het praktijkvak Informatie- en Communicatietechnologie (ICT) wordt niet geobserveerd omdat de leerlingen daar zelfstandig werken aan een computer.

De observaties zullen duidelijk maken of het gaat om een individuele opdracht, of de instructie wordt gegeven om te leren samenwerken, of de leerlingen individueel aan het werk zijn, of de leerlingen zonder instructie samenwerken op eigen initiatief of dat het gaat om het maken van een groepsopdracht.

De waarnemingen zullen verwerkt worden in een schema en wanneer een onderdeel geen enkele keer wordt waargenomen krijgt het de waarde ‘nooit’. Wanneer een onderdeel tussen de één en drie keer wordt waargenomen dan krijgt de waarde ‘soms’, wanneer een onderdeel tussen de vier en zes keer wordt waargenomen krijgt het de waarde ‘meestal’ en als een onderdeel tussen de zeven en acht keer wordt waargenomen krijgt het de waarde ‘altijd’ (zie tabel 2). (Dit onderzoek geeft kwalitatieve (de gesloten vragen) en kwantitatieve (de open vragen) informatie (Lange et al., 2011).

Inventarisatie van de documenten gebruikt bij het reflecteren van het geleerde van de leerling

De leerlingen volgen een individuele leerlijn. De leerlingen krijgen van de mentor en de docenten feedback op de ontwikkeling van hun vaardigheden en deze wordt gerapporteerd. De rapportages, die voor het volgen van de leerlijn van de leerlingen worden gebruikt, worden geïnventariseerd. De leerling stelt ook een portfolio samen waarin hij in een map aangeeft wie hij is, wat hij wil en wat hij kan. In het documentenonderzoek zullen bewijzen uit deze map geïnventariseerd worden om een compleet beeld te krijgen (bijlage 8).

De documenten zullen duidelijkheid geven op welke wijze het leren samenwerken wordt gerapporteerd. Tijdens de inventarisatie wordt gelet op de vaardigheid samenwerken (tabel 1).

Dit onderzoek zal uitsluitend kwalitatieve informatie geven op welke wijze het leren samenwerken een rol speelt binnen de rapportages van de leerling. Voor het verzamelen van de documenten, die worden toegepast bij het registreren en beoordelen van het leren samenwerken van de onderbouwleerlingen, zal worden overlegd met de mentor, de uitstroomcoördinator en een willekeurige leerling. Deze personen zullen de onderzoeker van de benodigde documenten om het onderzoek over samenwerken in kaart te brengen.

Observaties van de Individuele Ontwikkelingsplangesprekken met de leerling

Het documentenonderzoek zal zicht geven op de rapportage van het leren samenwerken (tabel 1). De I.O.P.-gesprekken van een leerling, mentor en ouder/verzorger geven de manier aan van het bespreken van de voortgang van het leerproces van de leerling. De onderzoeker gaat tien van deze gesprekken van onderbouwleerlingen afkomstig uit dezelfde klas in de maand maart observeren. De gesprekken zullen aan de hand van een schema worden gevolgd (bijlage 9a). Om de validiteit van het onderzoek te vergroten gaan op gestructureerde wijze open vragen in het schema gezet worden (Lange et al., 2011). Dit onderzoek zal zowel kwalitatieve (de gesloten vragen) als kwantitatieve (de open vragen) informatie geven (Lange et al., 2011). De gesprekken zullen plaats vinden in een klaslokaal en een gesprek zal 20 tot 30 minuten duren. De aanwezigen en de gebruikte documenten zullen op overzichtelijke wijze in het observatieschema (bijlage 9a) vermeld worden. De gespreksonderwerpen in de bespreking op de vordering van de rapportage, de vorderingen op de stage of arbeidstraining en vordering op het leren samenwerken (Ebbens & Ettekoven, 2009) zullen gestructureerd met open vragen worden weergegeven in het schema (bijlage 9a).

Enquêtes voor de mentoren onderbouw, de docenten onderbouw en de leerlingen onderbouw

Er worden drie verschillende enquêtes ontwikkeld voor zowel mentoren, docenten als leerlingen uit de onderbouw. De enquêtes worden opgesteld omdat het een goede

mogelijkheid is om veel informatie op een zo anoniem mogelijke manier te verkrijgen. Het enquêteren zal in korte tijd veel informatie geven en biedt de hele onderzoeksgroep de mogelijkheid om respons te geven (Lange et al., 2011). Dit onderzoek zal zowel kwalitatieve (de gesloten vragen) als kwantitatieve (de open vragen) informatie geven (Lange et al., 2011).

Enquêtes voor de mentoren onderbouw

Bij het opstellen van de enquête voor de mentoren (bijlage 10a) zal gebruik gemaakt worden van een gestructureerde manier van het stellen van gesloten en open vragen. Er zijn 10 mentoren en het verwerken van open vragen is geen belemmering om de gegevens te verwerken (Lang et al., 2011). Het kiezen voor open vragen levert meer relevante informatie op. In de onderbouw krijgen de leerlingen les in samenwerken en de aan samenwerken gerelateerde vaardigheden (bijlage 3). De vaardigheden die aan samenwerken gerelateerd zijn (tabel 1), zullen verwerkt worden (bijlage 4). De informatie uit de gestelde open vragen van de enquête zullen overzichtelijk in kaart gebracht worden.

De gesloten vragen zullen op de score worden geïnterpreteerd. De gesloten vragen van de enquête gaan over zoveel mogelijk manieren van samenwerken (tabel 1), waardoor de meest belangrijke onderwerpen zullen opvallen. Dit onderzoek zal zowel kwalitatieve (de gesloten vragen) als kwantitatieve (de open vragen) informatie geven (Lang, et al., 2011). De enquêtes zullen persoonlijk overhandigd worden en voorzien van informatie om het invullen te stimuleren (Lange, et al., 2011). Om de anonimiteit te waarborgen zal het postvak van de onderzoeker gebruikt worden om de enquêtes in te leveren.

Enquêtes voor de docenten onderbouw

De enquête (bijlage 11a) zal bestaan uit 25 gesloten vragen en een open vraag en zullen aan alle docenten die werken met de leerlingen van de onderbouw voorgelegd worden. De enquête zal een veelheid van onderwerpen bestrijken over individueel werk en samenwerken. De vragen over individueel werk zullen gesteld om te vernemen waarom de keus voor samenwerken wel of niet wordt gemaakt. De open vraag zal worden gesteld om duidelijkheid te krijgen of samenwerken wel of niet wordt gezien als een belangrijke vaardigheid binnen het leren samenwerken (tabel 1).

Dit onderzoek zal zowel kwalitatieve (de gesloten vragen) als kwantitatieve (de open vraag) informatie (Lange et al., 2011) geven. De enquêtes zullen persoonlijk overhandigd worden en voorzien van informatie om het invullen te stimuleren (Lange et al., 2011). Om de anonimiteit te waarborgen zal het postvak van de onderzoeker gebruikt worden om de enquêtes in te leveren.

Enquêtes voor de leerlingen onderbouw

De enquête zal bestaan uit 21 gesloten vragen (bijlage 12a). De leerlingen zullen met het invullen van deze enquête hun mening geven over samenwerken. De onderwerpen zullen zo breed mogelijk worden opgesteld om zo te kunnen vaststellen welk onderwerp de meeste aandacht heeft bij de leerlingen (tabel 1). Dit onderzoek zal uitsluitend kwalitatieve (de gesloten vragen) informatie geven (Lange et al., 2011). De enquêtes zullen aan alle onderbouwleerlingen worden uitgereikt. De leerlingen kunnen tijdens lestijd de enquête invullen onder toezicht van een docent om zorg te dragen dat elke leerling ongestoord kan werken. Het invullen gebeurt op vrijwillige basis. Na het invullen kunnen de leerlingen de enquête bij hun mentor inleveren en om de anonimiteit te waarborgen zullen de enquêtes in het postvak van de onderzoeker worden gelegd.

3.6 De onderzoeksgroep

In het schooljaar van dit onderzoek zijn 173 leerlingen ingeschreven op de school, waarvan 101 onderbouwleerlingen. Het onderzoek zal zich volledig richten op de onderbouw: de leerlingen, de docenten en de mentoren.

3.7 Validatie en betrouwbaarheid

De validiteit van het praktijkonderzoek wordt gewaarborgd door twee vormen van triangulatie. Op de eerste plaats door brontriangulatie door zowel de docenten als leerlingen van de onderbouw te enquêteren en door de praktijklessen en gesprekken van docenten met die leerlingen te observeren. De tweede vorm is methodische triangulatie en die wordt verkregen door de verschillende onderzoeksinstrumenten: observeren, enquêteren en documenteninventarisatie van relevant materiaal.

3.8 Ethiek

Voor het invullen van de enquêtes is aan de betrokken personen toestemming gevraagd en de enquêtes worden anoniem ingevuld. De observaties worden zonder storen van de les of het gesprek uitgevoerd. Voorafgaand aan het onderzoek is medewerking gevraagd aan alle betrokken personen. In alle constatering, aannames en de conclusies zal nergens blijken in welke klas of tijdens welke les de waarnemingen wordt gedaan. Geen leerling of docent zal met name worden genoemd of het is zo verwoord dat niet snel duidelijk wordt waar de informatie vandaan komt.

3.9 Analyse en verspreiden bevindingen

De data, die beschikbaar komen nadat het onderzoek in de praktijk is afgesloten, zal worden geanalyseerd met behulp van tabel 1. Onderzocht zal worden op welk niveau van samenwerken de leerlingen onderwijs krijgen tijdens de praktische vakken op de praktijkschool van het onderzoek. Het vervolgens opgestelde rapport zal aan de directie van de school van het onderzoek worden overhandigd. Aan de collega's van de school van het onderzoek zal een presentatie worden gegeven waarbij de uitslag van het onderzoek uitgelegd zal worden.

3.10 Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op zowel de docenten als leerlingen van de onderbouw en geeft weer hoe de leerlingen leren om samen te werken. Het onderzoek is opgebouwd in een inventarisatie- en een uitwerkingsfase. Er zal gebruikt gemaakt worden van documentatieonderzoek, observaties en enquêtes.

4. Data-analyse en resultaten

4.1 De data-analyse

De data-analyse wordt in de volgorde geplaatst, zoals verwoord in hoofdstuk 3.

De observatieschema's, de enquêtes, de verzamelde documentatie en de uitslagen zijn in bijlagen toegevoegd.

4.2 Inventarisatie samenwerken

Dit onderzoek richt zich op de wijze waarop de docenten de leerlingen leren om samen te werken tijdens de praktische lessen. Dit doel wordt bereikt door het uitvoeren van een inventarisatie van (1) het leren samenwerken tijdens de praktische vaardigheid, (2) de documenten die deze vorderingen van de leerling weergeven, (3) de gesprekken over deze vorderingen met de leerling en (4) de enquêtes die gehouden zijn onder de hele onderzoeksdoelgroep over samenwerken.

4.2.1. Observaties tijdens de praktijklessen van de onderbouw

Observaties van praktijklessen van de onderbouw zijn uitgevoerd om waar te nemen hoe de docenten de leerlingen leren om samen te werken door middel van een observatieschema (bijlage 2a). Bijlage 2b geeft de uitslag weer van de totaal uitgevoerde observaties.

Tabel 2 geeft een overzicht van de onderdelen waarop tijdens de observaties gescoord werd (bijlage 2b). In het schema (uitleg in paragraaf 3.2) is weergegeven dat de leerlingen altijd werken aan een opdracht voor het individuele leerproces. De opdracht die de leerlingen krijgen is niet bedoeld voor een groepsactiviteit en ook niet om te leren samenwerken. De leerlingen werken meestal individueel. De leerlingen zoeken meestal contact met elkaar om te helpen.

Tabel 2. Waarnemingen per onderdeel van samenwerken.

Observatie van samenwerken	Waarneming
De opdracht is voor een individueel leerproces	Altijd
De opdracht is om te leren samenwerken	Nooit
De leerlingen zijn individueel aan het werk	Meestal
De leerlingen zoeken contact om elkaar te helpen	Meestal
De leerlingen gaan met een groepsopdracht aan het werk	Nooit

Tabel 3 geeft een overzicht van de verschillende werkwijzen waarop de leerlingen een opdracht krijgen en uitwerken. In deze tabel is te zien dat de leerlingen altijd aan een eigen werkstuk werken. De leerlingen kiezen hun eigen opdracht meestal zelf uit, maar de leerkracht helpt meestal om de juiste opdracht te kiezen. Soms kan het werkstuk in één blokuur worden afgemaakt, maar meestal doet een leerling er meerdere blokuren over. De leerling heeft altijd een instructiekaart voor het werkstuk tot zijn beschikking, maar de leerkracht helpt altijd bij de volgorde van de werkzaamheden. De leerling wordt altijd beoordeeld op het resultaat van zijn werkstuk en op de andere vaardigheden (bijlage 1). De leerling krijgt soms na afloop van elke les een beoordeling (bijlage 1).

Tabel 3. Waarnemingen werkwijze samenwerken.

Vragen over werkwijze	Waarneming
Maakt de leerling een eigen werkstuk?	Altijd
Kiest de leerling de opdracht zelf uit?	Meestal
Helpt de leerkracht de leerling met het kiezen van de juiste opdracht?	Meestal
Kan het werkstuk tijdens 1 blokuur afgemaakt worden?	Soms
Heeft de leerling meerdere blokuren nodig om het werkstuk af te maken?	Meestal
Helpt de leerkracht bij de volgorde om het werkstuk te maken?	Altijd
Heeft de leerling een instructiekaart voor het werkstuk tot zijn beschikking?	Altijd
Wordt het werkstuk op het resultaat beoordeeld?	Altijd
Wordt de leerling ook op andere vaardigheden beoordeeld?	Altijd
Krijgt een leerling na afloop van elke les een beoordeling?	Soms

In het observatieschema (bijlage 2a) zijn extra kolommen toegevoegd om de start van de les, afronding van de les en gedrag in de groep dat is waargenomen te omschrijven. Deze omschrijving zal in het kort worden weergegeven (bijlage 2b). Bij de start van een praktische les werkt de leerling verder aan zijn werkstuk of krijgt een eigen opdracht en soms worden er werkafspraken gemaakt. De afronding van de praktische les bestaat uit opruimen van eigen 'rommel', bij de helft wordt gezamenlijk opgeruimd en hierbij is waargenomen dat de

docent de opruimtaken verdeelt. Het gedrag in de groep van de afzonderlijke leerlingen wordt door de docent waargenomen en bij niet juist gedrag wordt de leerling hierop aangesproken. De leerlingen zoeken tijdens de praktische les zelf contact met medeleerlingen om eventueel samen de opdracht te maken. Bij twee vakken wordt altijd in groepjes van 2 gewerkt. De leerlingen worden dan wel gestuurd door de docent om te kiezen, maar ze hebben er veel zeggenschap bij.

4.2.2 Documentenonderzoek

Het documentenonderzoek geeft duidelijkheid hoe het leren samenwerken wordt gerapporteerd (paragraaf 3.5). De competentiemeter (bijlage 5) in klas 1 geeft een speciaal onderwerp over samenwerken, maar bij de vervolgcompetentiemeter, bij gebruik in klas 2 en 3, is het geen expliciet onderwerp meer. In bijlage 3a is het overzicht weergegeven in welk leerjaar de verschillende documenten worden toegepast. Het rapport (bijlage 6) beschrijft vrijwel alle competenties in vergelijking met de competentielijst (bijlage 1) die de praktijkdocenten hanteren. De competenties opruimen en hygiëne, algemeen werktempo, op tijd komen en de vaardigheid samenwerken zijn niet meer op het voortgangsrapport genoemd. Samenwerken is een competentie die geen score geeft op het voortgangsrapport. De bovenbouwcompetentielijst (bijlage 7) gebruikt de docent die de leerling begeleidt naar stage. Die lijst geeft de stagedocent zicht op de meest geschikte stageplek die voor zijn of haar ontwikkeling het meest van toepassing is. Samenwerken komt op deze lijst wel voor en is ondergebracht onder de noemer inter-persoonlijke vaardigheden. Opvallend is dat bij deze lijst de competentie samenwerken vrijwel het laatste genoemde ontwikkelpunt is. Het portfolio bevat geen bewijzen die te maken hebben met samenwerken of op welke wijze de opdracht is gemaakt (bijlage 8).

4.2.3 Observaties tijdens Individuele Ontwikkelingsplangesprekken

Deze observaties zijn gedaan tijdens de gesprekken van de mentor, de leerling en de ouders/verzorgers over het I.O.P. van de leerling (paragraaf 3.5). Er is gewerkt met een observatieschema (bijlage 9a) en in bijlage 9b is het resultaat van deze gesprekken weergegeven. Tijdens de gesprekken waren de volgende onderwerpen aan de orde: de vakkenkeus voor het nieuwe schooljaar, het rapport (bijlage 6) en de ontwikkel- en leerpunten voor de komende periode. Voor dit onderzoek is de ontwikkeling van het leren samenwerken van belang en dit is geen bespreekpunt geweest tijdens de gesprekken. De

ontwikkeltaalvaardigheid gaat om het persoonlijk functioneren (motivatie) en niet over het functioneren in een groep en de inzet tijdens het samenwerken.

4.2.4 Enquêtes mentoren, docenten en leerlingen onderbouw

Er zijn enquêtes gehouden onder alle mentoren, docenten en leerlingen uit de onderbouw (paragraaf 3.5).

Enquêtes mentoren onderbouw

Bijlage 10 b (percentageberekening van de gesloten vragen) en 10c laten de uitkomst zien van de gehouden enquête. De uitkomst geeft aan dat de mentoren de genoemde vaardigheden in de enquête vooral toepassen als bespreekpunt. Ook gedrag dat leidt tot een onveilig gevoel is een bespreekpunt van de mentor met de groep. Er wordt wel gewerkt aan de vaardigheden van bijlage 3b en ook tijdens de lessen samenwerken. In de vorige paragrafen 4.2.2 en 4.2.3 is niet zichtbaar hoe deze ontwikkelvaardigheden gevolgd worden op de competentie samenwerken. Er wordt door de mentoren op verschillende manieren invulling gegeven aan de sociale vaardigheden. De vragen 29 en 30 geven weer dat er met de individuele leerling minder collegiaal overleg is, maar als het gaat om de hele groep is er meer overleg. Uit het onderzoek blijkt geen breed gedragen gemeenschappelijk pedagogische aanpak betreffende de aan samenwerken gerelateerde vaardigheden.

Enquêtes docenten onderbouw

Er zijn in totaal 15 enquêtes onder de docenten in de onderbouw verspreid en 13 enquêtes zijn ingevuld, wat een respons van 87% betekent. De uitslag van de gesloten vragen worden weergegeven in bijlage 11b. De docenten geven aan open te staan voor samenwerken. Ze zijn zich bewust van de sociale vaardigheden die het oplevert. Ze geven te kennen genoeg vaardigheden te bezitten om het leren samenwerken toe te passen.

Tijdens het observeren van de praktische lessen (paragraaf 4.2.1) is het leren van samenwerken niet waargenomen.

Bij vraag 26 zijn subcompetenties ingevuld en er werd door de docenten veel gebruik gemaakt van deze open vraag. Bij 70 % van de enquêtes zijn vele subcompetenties ingevuld.

De subcompetenties worden hieronder in tabel 4 weergegeven.

Tabel 4. De subcompetenties die zijn ingevuld bij de open vraag.

Subcompetenties	
Luisteren	Zuinig zijn op de spullen
Omgaan met kritiek	Interesse in een ander
Leiding accepteren	Leiding durven nemen
Inzet	Mening geven
Hulp vragen/hulp bieden	Initiatief nemen
Houden aan afspraken/regels	Assertiviteit
Grenzen aangeven	Probleemoplossend vermogen
Opdracht uitvoeren	Zelfstandigheid
Sociale vaardigheden	Flexibiliteit
Doorzettingsvermogen	

Het in kaart brengen van deze subcompetenties geeft aan dat de docenten zich bewust zijn wat samenwerken oplevert.

Enquêtes leerlingen onderbouw

In totaal zijn er 101 enquêtes uitgereikt aan leerlingen in de onderbouw waarvan er 88 geretourneerd werden wat resulteert in een respons van 87%. De uitslag staat vermeld in bijlage 12b. De leerlingen geven aan het fijn te vinden als ze zelf kunnen bepalen met wie ze samenwerken. De leerlingen geven aan dat er soms wordt samengewerkt op school en dat het wel gezellig is. Over de vraag of ze meer lessen met samenwerken willen zijn de meningen verdeeld. Het verdelen van taken hoort bij samenwerken, aldus de leerlingen. De leerlingen vinden dat een aantal vaardigheden die horen bij samenwerken wel geleerd worden op school. De leerlingen geven aan zich niet gepest te voelen.

4.3 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn alle verkregen gegevens verzameld en wordt de analyse van deze gegevens van het onderzoek gemaakt. In hoofdstuk 5 worden de conclusies getrokken die voortvloeien uit de analyse.

5. Discussie, conclusie & aanbevelingen

5.1 Inleiding

Dit onderzoek is uitgevoerd om in kaart te brengen hoe de onderbouwleerlingen van de Praktijkschool van dit onderzoek de competentie samenwerken aangeleerd krijgen. In dit hoofdstuk worden de resultaten aan de hand van de deelvragen bediscussieerd. Er wordt een conclusie getrokken die wordt vergeleken met de schoolmissie en het geconstateerde transferprobleem van de leerlingen. Hieruit volgen de aanbevelingen voor de school.

Het doel in dit onderzoek is om antwoord te krijgen op de volgende deelvragen:

1. Wat is samenwerken en hoe wordt samenwerken geleerd?
2. Hoe krijgen de leerlingen van de onderbouw van de Praktijkschool, tijdens de praktische lessen, onderricht in de sociale vaardigheden die leiden tot goed kunnen samenwerken?
3. Hoe worden de leerlingen van de onderbouw van de Praktijkschool vanuit de praktische lessen gevolgd op hun vorderingen in de aan samenwerken gerelateerde vaardigheden die leiden tot goed kunnen samenwerken?

5.2 Samenwerken en leren samenwerken

De theoretische onderbouwing geeft het antwoord op de eerste deelvraag. Samenwerken bestaat uit drie niveaus en die zijn verwoord in tabel 1. Samenwerken is een bijdrage leveren aan een gezamenlijk resultaat door een optimale afstemming tussen de eigen kwaliteit en de belangen én die van de groep/de ander, Bron: <http://www.encyclo.nl/begrip/samenwerken> dus er wordt gericht gewerkt aan een gezamenlijk resultaat. Samenwerkend leren is een didactische werkvorm waarmee een aantal leerlingen (een groep) met een vaste structuur aan het werk gaat en met als belangrijkste kenmerk dat de docent de regie heeft en dat de sociale vaardigheden direct worden onderwezen (Förrer, Kenter & Veenman, 2010). Bij samenwerkend leren moeten wel de vijf basis begrippen het uitgangspunt vormen, verwoord in hoofdstuk 2.2.3.

5.3 Hoe krijgen de leerlingen les in samenwerken?

De verkregen resultaten van het praktijkonderzoek zijn geanalyseerd om antwoord te geven op de tweede en derde deelvraag. Tijdens de praktische lessen is waargenomen dat de leerlingen meestal individueel werken en dat ze contact zoeken om elkaar te helpen. De leerling maakt een individueel werkstuk dat wordt beoordeeld op vakvaardigheid. De leerlingen krijgen geen les in samenwerken tijdens de praktische lessen, maar ze worden wel beoordeeld op samenwerken, een vaardigheid die op de competentielijst staat vermeld (bijlage 1). Bij het documentenonderzoek valt uit de analyse op te maken dat samenwerken geen rol speelt bij het I.O.P.-gesprek. De analyse van de enquêtes geven aan dat de mentoren de leerlingen aanspreken op hun sociale vaardigheden (gedrag) en deze vaardigheden niet oefenen tijdens het samenwerken en ook niet met een gemeenschappelijk pedagogische aanpak. De uitslagen van de enquêtes en het documentenonderzoek geven een niet eenduidig doel omtrent het leren samenwerken om de sociale vaardigheden te vergroten. De competentielijsten zijn erg divers en voorzien van veel onderwerpen en de vraag is of de leerlingen deze ook als dusdanig begrijpen. Om de besproken vaardigheden toe te passen hebben de leerlingen tijdens een eerder onderzoek aangegeven de transfer niet te kunnen maken. Ze hebben meer baat bij het leren door te doen, aldus de uitkomst van het onderzoek van mijn collega (Anés, T. 2011).

De conclusie en het antwoord op deelvraag 2 en 3 is dat de sociale vaardigheden voornamelijk inhoud krijgen door het voeren van gesprekken of het aanspreken van de leerling op zijn gedrag, zowel in groepsverband als tijdens coachgesprekken. Het samenwerken dat de leerlingen leren is gebaseerd op het bij elkaar zijn en het overleggen tijdens de les. Samenwerken wordt als aparte vaardigheid gezien en beoordeeld op het niveau samen-zijn.

5.4 Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: Hoe leren de docenten aan de onderbouwleerlingen op de Praktijkschool, tijdens de praktische lessen, samen te werken?

De onderbouwleerlingen werken samen door naast elkaar of met elkaar te werken en te overleggen, zonder duidelijk afgesproken structuur. In het onderzoek is dit het niveau van

samen-zijn. De onderwijstijd voor het leren samenwerken gaat naar het bespreken van de sociale vaardigheden tijdens groeps- en/of vooral coachgesprekken. De leerlingen volgen een leerlijn op maat zoals de schoolmissie van de praktijkschool van dit onderzoek ook verwoordt. De sociale vaardigheden worden onderwezen door het volgen van een I.O.P.-gesprek. Hierbij worden de sociale vaardigheden en de vakvaardigheden besproken met de leerling. De leerling leert structureel zijn eigen ontwikkelingsplan door het gesprokene toe te passen in de praktijk.

Het doel van het onderzoek is om de wijze, waarop de docenten het samenwerken leren aan de leerlingen, te evalueren in het licht van de doelstelling van de school, namelijk het opleiden op maat richting de arbeidsmarkt en het trainen in hun sociale vaardigheden. Trainen wordt in de Van Dale gedefinieerd als het oefenen van een bepaalde vaardigheid. Uit het onderzoek is niet gebleken dat de leerlingen hun sociale vaardigheden oefenen, maar wel dat de sociale vaardigheden met de leerlingen besproken worden. De evaluatie van de conclusie is dat het leren samenwerken en de gerelateerde vaardigheden niet leiden tot het beoogde doel van de school van het onderzoek. Er zal meer onderwijstijd geïnvesteerd kunnen worden in het leren van samenwerken, zoals beschreven staat in de literatuurstudie van dit onderzoek. Het kernpunt van het leren samenwerken zit in de opmerking dat de leerlingen leren in de sociale context (Ebbens & Ettehoven, 2009). De sociale vaardigheden die gekoppeld zijn aan het samenwerkend leren zijn verwoord in bijlage 4 en de vaardigheden die nodig zijn voor een goede werknemer staan in dezelfde bijlage. Het op maat opleiden van de leerlingen naar de arbeidsmarkt komt meer overeen met het aanleren van samenwerken. Dit sluit ook aan bij het onderzoek van mijn collega over het transferprobleem (Anés, T., 2011) dat als conclusie heeft dat een leerling zijn coachvraag graag wil oefenen in de praktijk.

5.5 Aanbevelingen

Naar aanleiding van het onderzoek zijn de volgende aanbevelingen aan de school en de docenten geformuleerd:

- De school moet meer investeren in de vorming en sturing van positieve groepsprocessen en in het leren van samenwerken, zoals verwoord bij de didactische

werkvorm samenwerkend leren. Het onderzoek maakt duidelijk dat de leerlingen het nodig hebben om in een kleine groep te leren samenwerken om op die manier, in een omgeving die gestuurd wordt door de docent, de sociale vaardigheden te leren.

- De competentielijsten die gebruikt worden op de school van het onderzoek moeten samenvloeien tot één lijst waarbij samenwerken het uitgangspunt is van de vaardigheden die daarbij geleerd worden, zoals bij samenwerkend leren verwoord is. Het beoordelen wordt hierdoor eenvoudiger en de leerlingen krijgen meer structuur en duidelijkheid aangeboden. Tijdens het samenwerkend leren oefenen de leerlingen meteen de vaardigheden die zijn verwoord in de competentielijst.
- Maak voor de leerlingen overzichtelijk aan welke sociale vaardigheden ze hun leervraag koppelen. Door meer competenties te koppelen aan samenwerken is het voor de leerling veel duidelijker.
- Laat de leerlingen hun leervraag oefenen in een vaste groep en laat de groep hier ook feedback op geven. De voorwaarde van het leren samenwerken is dat je het leert in en van de groep, in de sociale context.

6. Evaluatie en reflectie

6.1 Evaluatie

Vanuit mijn interesse hoe leerlingen leren samenwerken ben ik dit onderzoek begonnen. Bij het bestuderen van de literatuur werd mij duidelijk dat het goed kunnen samenwerken, dus het goed kunnen omgaan met de sociale vaardigheden, heel belangrijk is om deel te nemen aan onze samenleving. Dat het beter leren samenwerken door de werkgevers wordt gezien als een duurzame ontplooiing van een medewerker is voor mij als professional als een waarheid vast komen te staan. Het onderzoek heeft mij duidelijk gemaakt dat de toekomst van de leerling vooral ligt in de vaardigheid en bereidheid tot samenwerken van de leerling en het is aan ons professionals om ze dat te leren.

6.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek is uitgevoerd in de onderbouw van de school. Het doel van dit onderzoek was om duidelijkheid te krijgen over hoe wij het invulling geven in het huidige praktische lessenaanbod. Het resultaat van dit onderzoek is dat ik heb geconcludeerd dat het samenwerken niet een echt thema is binnen het lesaanbod. Het is interessant om na te gaan met welke sociale vaardigheden de leerlingen slagen op een stage- of een werkplek en welke vaardigheden extra aandacht behoeven. Er kan dan gebruik gemaakt worden van de gegevens die de stagecoördinator hiervan bijhoudt.

6.3 Reflectie

Het onderzoek heeft mij opgeleverd dat ik geleerd heb om heel kritisch en gestructureerd na te denken over een praktijkprobleem. Het onderzoeksproces heeft mij laten zien hoe je een probleem signaleert en een onderzoeksvraag opstelt. Vervolgens heb ik geleerd om hoofd- en bijzaken te onderscheiden en zorgvuldig te formuleren. Door in een helicopterview naar de praktijksituatie te kijken heb ik afstand kunnen nemen. Door op verschillende manieren gegevens te verzamelen kon de onderzoeksvraag beantwoord worden. De conclusie kan de school winst opleveren en ik zal hiervoor zelf het initiatief nemen door een voortrekkersrol te nemen en het resultaat toe te passen in mijn dagelijkse onderwijspraktijk.

Literatuur

- Anés, T. (2011). *Coachen op transfer*. Master SEN Coachend Innoveren.
- Burg, van der, C. & Sijsling, H. (2009). *Basisboek activerende didactiek en samenwerkend leren. Zo motiveer je leerlingen in het voortgezet onderwijs*. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.
- Covey, S. (2011). *De zeven eigenschappen van effectief leiderschap*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Business Contact. Oorspronkelijke titel: *The Seven Habits of Highly Effective People*.
- Crone, E. (2011). *Het puberende brein, Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Ebbens, S. & Ettekoen, S. (2009). *Samenwerkend leren, praktijkboek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Ebbens, S. & Ettekoen, S. (2009). *Effectief leren, basisboek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Educatief Centrum Keulseweg (2009). Lesmateriaal Cursus Equine Assisted Coach, Pijnacker.
- Feverre Le M., Callens, N, Geysen. T. & Maene W. (2012). *Survivalkit voor leerkrachten*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Fiddelaers-Jaspers, R. & Nieuwenbroek, A. (2003). *Veelkleurige leerlingbegeleiding*. Houten: KPC Onderwijs Adviseurs.
- Fiddelaers-Jaspers, R. & Ruigrok, J. (2011). *Communicatie in de klas*. Houten: KPC Onderwijs Adviseurs.
- Förrer, M. & Jansen, L. (2010). *Coöperatief leren binnen passend onderwijs*. Amersfoort, CPS Onderwijsontwikkeling en advies.

- Förrer, M., Kenter, B. & Veenman, S. (2010). *Coöperatief leren in het basisonderwijs*. Amersfoort, CPS Onderwijsontwikkeling en advies.
- Gielis, P., Konig A. & Lap, J. (2010). *Begeleiden van de groep. Samenhang en spanningen in de klas*. Houten: KPC Onderwijs Adviseurs.
- Jolliffe, W. (2011). *Cooperative learning in the classroom. Putting into practice*. London: SAGE Publications Ltd.
- Kaldenbach, H. (2012). *Macho mannetjes, 99 tips om de straatcultuur terug te dringen uit uw school*. Amsterdam, Prometheus.
- Lange de, R., Schuman, H. & Montesano Montessori, N. (2011). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Lacobony, M. (2008). *Het spiegelende brein, over inlevingsvermogen, imitatiegedrag en spiegelneuronen*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds. Oorspronkelijke titel: *Mirroring People: The New Science of How We Connect With Others*.
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Abraham_Maslow (binnengehaald op 5 maart 2012).
- Meer, van der B. (2000). *School en geweld, oorzaken en aanpak*. Assen: Van Gorcum.
- Nelis, H. & Sark, Y. van (2011). *Puberbrein binnenstebuiten. Wat beweegt jongeren van 10 tot 25 jaar?* Herziene editie: met een extra hoofdstuk over infobesitas. Utrecht/Antwerpen: Kosmos.
- Onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs (2009). *Schoolplan 2009-2013*.
- Onderzoeksschool voor Praktijkonderwijs (2011). *Schoolgids 2011-2012*
- Onstenk, J. (2011). *Pedagogiek in de onderwijspraktijk, een geïntegreerde benadering*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Remmerswaal, J. (2007). *Begeleiden van groepen. Groepsdynamica in praktijk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Servan-Schreiber, D. (2010). *Uw brein als medicijn. Zelf stress, angst en depressie overwinnen*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos. Oorspronkelijke titel: *Guérir*.

Smit, F. in MR magazine jaargang 27, september 2011, nummer 8/9 *Koploper in Europa, Finnen investeren in leraren én ouders*.

Stevens, L. (red.), Beekers, P., Evers, M., Wentzel, M. & Werkhoven van, W. (2009). *Zin in school*. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.

Swaab, D. (2010). *Wij zijn ons brein, van baarmoeder tot Alzheimer*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.

Teitler, P. (2009). *Lessen in orde. Handboek voor de onderwijspraktijk*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Verhulst, F. (2008). *De ontwikkeling van het kind*. Assen: Van Gorcum.

Vugt, van J. (2011). *Coöperatief leren binnen adaptief onderwijs*. Amersfoort: Thieme Meulenhoff.

Wikipedia, http://nl.wikipedia.org/wiki/Abraham_Maslow, (binnengehaald op 5 april 2012)
<http://www.onderwijsmaakjesamen.nl/thema/leren/krachtig-leren-adaptief-onderwijs/>
(binnengehaald op 5 april 2012).

Bijlagen

Bijlage 1:	Competentielijst praktijkvakken	40
Bijlage 2a:	Observatieschema praktijkvakken	41
Bijlage 2b:	Verwerkt observatieschema	42
Bijlage 3a:	Lijst van gebruikte rapportages voor de gevolgde leerlijn	45
Bijlage 3b:	Vaardighedenlijst klas 1, 2 en 3	46
Bijlage 4:	Lijst van sociale vaardigheden bij samenwerkend leren en aspecten van het werknemersgedrag	47
Bijlage 5:	Competentiemeter	48
Bijlage 6:	Rapport	57
Bijlage 7:	Competentielijst Bovenbouw	58
Bijlage 8:	Portfoliobewijzen, 2 exemplaren	59
Bijlage 9a:	I.O.P.-observatieschema	61
Bijlage 9b:	I.O.P.-observatieschema ingevuld	62
Bijlage 10a:	Enquête mentoren onderbouw	65
Bijlage 10b:	Enquête mentoren onderbouw ingevuld	71
Bijlage 10c:	Enquête mentoren onderbouw percentages	76
Bijlage 11a:	Enquête docenten onderbouw	78
Bijlage 12a:	Enquête onderbouwleerlingen	81
Bijlage 11b:	Enquête docenten onderbouw percentages	84
Bijlage 12b:	Enquête onderbouwleerlingen percentages	87

Bijlage 2a: Observatieschema praktijkvakken

Observatielijst om samenwerken te inventariseren

Inventarisatie van de lessen gegeven aan groep 1, 2 of 3, per praktijkvak 1 blokuur observatie.

Tijdens de praktijkles:

Datum:

observatie van samenwerken	Nooit	Soms	Meestal	Altijd
De opdracht is voor een individueel leerproces.				
De opdracht is voor een samenwerkend leerproces.				
De leerlingen zijn individueel aan het werk.				
De leerlingen zoeken contact om elkaar te helpen.				
De leerlingen gaan volgens samenwerkend leren aan het werk.				

Vragen over werkwijze.	Ja	Nee
Maken de leerling maken een eigen werkstuk?		
Kiezen de leerlingen de opdracht zelf uit?		
Helpt de leerkracht de leerling met het kiezen van de juiste opdracht?		
Kan het werkstuk tijdens 1 blokuur afgemaakt worden?		
Heeft de leerling meerdere blokuren nodig om het werkstuk af te maken?		
Helpt de leerkracht bij de volgorde om het werkstuk te maken?		
Heeft de leerling een instructiekaart voor het werkstuk tot zijn beschikking?		
Wordt het werkstuk op het resultaat beoordeeld?		
Wordt de leerling ook op andere vaardigheden beoordeeld?		
Krijgt een leerling na afloop van elke les een beoordeling?		

Gegevens over het verloop van een praktijkles, afspraken met de leerlingen.

Start van de les.
Afronding van de les.
Gedrag in de groep.

Bijlage 2b: Verwerkt observatieschema

Observatieschema om samenwerken te inventariseren

Inventarisatie van de lessen gegeven aan groep 1, 2 of 3, per praktijkvak 1 blokuur observatie.

Tijdens de praktijkles: *winkel, textiele werkvormen, tuin, metaal, hout, koken, SIDG (schoonmaken groot huishouding) en montage zijn de volgende waarnemingen waar genomen die zijn ingevuld in de kolommen.*

Datum: maand februari/maart 2012.

observatie van samenwerken	Nooit	Soms	Meestal	Altijd
De opdracht is voor een individueel leerproces.				8
De opdracht is voor een samenwerkend leerproces.	8			
De leerlingen zijn individueel aan het werk.			8	
De leerlingen zoeken contact om elkaar te helpen.		3	4	1
De leerlingen gaan volgens samenwerkend leren aan het werk.	8			

Vragen over werkwijze.	Ja	Nee
Maken de leerling maken een eigen werkstuk?	8	
Kiezen de leerlingen de opdracht zelf uit?	5	3
Helpt de leerkracht de leerling met het kiezen van de juiste opdracht?	5	3
Kan het werkstuk tijdens 1 blokuur afgemaakt worden?	3	5
Heeft de leerling meerdere blokuren nodig om het werkstuk af te maken?	5	3
Helpt de leerkracht bij de volgorde om het werkstuk te maken?	5	3
Heeft de leerling een instructiekaart voor het werkstuk tot zijn beschikking?	8	
Wordt het werkstuk op het resultaat beoordeeld?	8	

Wordt de leerling ook op andere vaardigheden beoordeeld?	8	
Krijgt een leerling na afloop van elke les een beoordeling?	3	5

Gegevens over het verloop van een praktijkles.

1 betekent: is in de les waargenomen.

2 betekent: de leerlingen werken in groepjes van 2.

3 betekent: de taken worden verdeeld door de leerkracht.

	Start van de les		
Praktijkvak	leerlingen komen binnen en pakken werkstuk.	leerlingen komen binnen, nemen plaats en krijgen opdracht	leerlingen komen binnen, nemen plaats en krijgen opdracht en werkwijze wordt besproken
Winkel		1	
Textiele werkvormen	1		
Tuin		1	
Metaal	1		
Hout	1		
Koken			1
SIDG			1
Montage	1		

	Afronding van de les		
Praktijkvak	leerlingen ruimen eigen 'rommel' op	leerlingen ruimen gezamenlijk de 'rommel' op	leerlingen ruimen eigen en gezamenlijke 'rommel' op
Winkel	1		
Textiele werkvormen			3

Tuin	1		
Metaal			3
Hout			3
Koken	2		
SIDG	2		
Montage			3

	Gedrag in de groep			
Praktijkvak	leerlingen worden als groep aangesproken op gedrag	leerlingen worden individueel aangesproken op gedrag	leerlingen worden betrokken bij het groepsproces	leerlingen zoeken zelf contact (vormen subgroepjes)
Winkel	1	1		
Textiele werkvormen	1	1		1
Tuin	1	1		1
Metaal		1		
Hout		1		1
Koken		1		2
SIDG	1	1		2
Montage		1		1

Bijlage 3a: Lijst van gebruikte rapportages voor de gevolgde leerlijn van de leerlingen.

Overzicht van het gebruikte materiaal per leerjaar van de onderbouwleerlingen van de school van het onderzoek.

Klas	Competentiemeter	Competentielijst	Rapport	I.O.P.
Klas 1 In dit leerjaar is aandacht voor de aangegeven vaardigheden zie bijlage 3b Leerling maakt start met portfolio (bijlage 8)	Bijlage 5 (begin) deze lijst wordt samen met ouder/verzorger ingevuld	De leerling wordt hiermee gevolgd tijdens de praktische lessen (bijlage 1)	2x per jaar krijgt een leerling een rapport en de praktijkdocent vult dit rapport (bijlage 6) in naar aanleiding van de score op bijlage 1	Gesprek met mentor en ouders/verzorgers (2x per jaar) en hierbij wordt bijlage 5 en bijlage 6 gebruikt.
Klas 2 In dit leerjaar is aandacht voor de aangegeven vaardigheden zie bijlage 3b Leerling werkt aan portfolio (bijlage 8)	Bijlage 5(vervolg) vult de leerling samen met de mentor in	De leerling wordt hiermee gevolgd tijdens de praktische lessen (bijlage 1)	2x per jaar krijgt een leerling een rapport en de praktijkdocent vult dit rapport (bijlage 6) in naar aanleiding van de score op bijlage 1	Gesprek met mentor en ouders/verzorgers (2x per jaar) en hierbij wordt bijlage 5 en bijlage 6 gebruikt
Klas 3 In dit leerjaar is aandacht voor de aangegeven vaardigheden zie bijlage 3b Leerling werkt aan portfolio (bijlage 8)	Bijlage 5(vervolg) vult de leerling samen met de mentor in	De leerling wordt hiermee gevolgd tijdens de praktische lessen (bijlage 1) De docenten vullen bijlage 7 in als voorbereiding op stage	2x per jaar krijgt een leerling een rapport en de praktijkdocent vult dit rapport (bijlage 6) in naar aanleiding van de score op bijlage 1	Gesprek met mentor en ouders/verzorgers (2x per jaar) en hierbij wordt bijlage 5 en bijlage 6 gebruikt

Bijlage 3b: Vaardighedenlijst klas 1, 2 en 3.

Basiscompetenties Praktijk school Westfrieland		
Klas 1	Klas 2	Klas 3
Zelfstandigheid	Probleemoplossend vermogen	Algemene basisvaardigheden
Leiding accepteren	Flexibiliteit	Hygiëne
Samenwerken	Assertiviteit	Orderingsvaardigheden
Doorzettingsvermogen	Sociale vaardigheden	Veilig werken

Bijlage 4: Lijst van sociale vaardigheden bij samenwerkend leren.

Competentie/vaardigheid:
Actief kunnen luisteren
Je beurt kunnen nemen
'Dank je wel' kunnen zeggen
Materiaal kunnen delen
Handen en voeten kunnen thuis houden
Bij de groep kunnen blijven
Oneens kunnen zijn met een idee in plaats van met een persoon
Afleiding kunnen weerstaan
Door kunnen vragen
Kunnen brainstormen
Gericht hulp kunnen vragen
Hulp kunnen verlenen
Aanwijzingen kunnen opvolgen
Complimenten uit kunnen delen
Mensen bij hun naam kunnen noemen
Elkaar aan kunnen moedigen
Stemvolume kunnen aanpassen aan situatie
Werkruimte kunnen delen
Conclusies van andere leerlingen met respect kunnen uitdragen
Assertief kunnen zijn op een acceptabele manier

Het is een lijst van concrete sociale vaardigheden die nodig zijn bij samenwerkend leren. Deze lijst is niet volledig. Aanvullingen zullen op deze lijst toegevoegd worden om een zo'n compleet mogelijk scala van vaardigheden te verkrijgen.

Aspecten van het werknemersgedrag zijn:

Op tijd komen en aanwezigheid
Afspraken nakomen (tussen school en bedrijf)
Omgaan met voorschriften, protocollen en bedrijfsregels
Blijk geven van verantwoordelijkheidsgevoel
Omgaan met leidinggevende (=accepteren van taken en leiding)
Omgaan met collega's, sociale vaardigheden en in teamverband kunnen werken
Hulp vragen als er problemen zijn, omgaan met kritiek en adviezen
Concentratie en doorzettingsvermogen (=de leerling kan gedurende langere tijdwerken zonder zich te laten afleiden en, ondanks tegenslag, zijn taak afmaken)
Initiatief (=actief meedenken bij het werk door middel van vragen stellen, meedenken: zien dat er extra gedaan moet worden en uit zichzelf beginnen of een voorstel doen aan de begeleider)
Kunnen ontvangen van leiding (= de leerling voert een opdracht zonder commentaar uit na geluisterd te hebben naar de stagebegeleider)
Inzet (= de leerling doet zijn best om een taak tot een goed einde te brengen)
Motivatie (= geïnteresseerd zijn in het werk)
Uiterlijke verzorging en zich op een adequate wijze kunnen presenteren
Veilig kunnen werken op de werkplek

Bijlage 5: Competentiemeter

*Praktijkschool
Westfriesland*

Beste ouders/verzorgers,

Praktijkonderwijs is een (bijzondere) richting in het voortgezet onderwijs.
Praktijkonderwijs is eindonderwijs en richt zich op het verwerven van competenties.
De leerlingen worden voorbereid op uitstroom op de arbeidsmarkt.

Er wordt naast het domein werken aandacht besteed aan wonen, burgerschap en vrije tijdsbesteding.
De leerlingen krijgen een groot aantal praktische vakken. Verder krijgen de leerlingen aangepaste basisvorming, die in het teken staat van zelfstandig maatschappelijk functioneren.

Met deze bladen willen we u inzicht bieden in de te ontwikkelen vaardigheden.

In de komende jaren zullen docenten, stagebiedende bedrijven, maar vooral ook uw zoon/dochter reflecteren op vorderingen in deze beroepscompetenties.

Middels rapportagegesprekken blijft u op de hoogte van de ontwikkeling van uw zoon/dochter.

Bij deze willen we u vragen om samen met uw zoon of dochter per competentie in te kleuren wat naar uw idee het beste past.

Welke omschrijving past het beste bij uw zoon/dochter? Markeer deze.

Voorbeeld:

Samenwerken				
Relatie	Ik kan met niemand samenwerken.	Ik kan met sommige mensen samenwerken.	Ik kan met de meeste mensen samenwerken.	Ik kan met iedereen samenwerken.

Vriendelijke groet,

Het schoolteam van Praktijkschool Westfriesland - locatie Slade Broek

Naam leerling:

Paraaf ouder

Ingevuld door ouders/verzorgers
bij de start van de school dd.:

Samenwerken				
<i>Groepering</i>	Ik werk het liefst alleen.	Ik werk soms met iemand anders samen.	Als een docent ons helpt, kan ik met een groepje samenwerken.	Ik kan in een groepje werken zonder dat een docent helpt.
<i>Taakverdeling</i>	Anderen zeggen wat ik in een groepje moet doen.	Meestal zeggen anderen wat ik in een groepje moet doen, soms bepaal ik het zelf.	Meestal spreken we samen af wat ik in een groepje ga doen, maar soms bepalen anderen het.	We spreken samen af wie wat doet.
<i>Inbreng</i>	Ik geef nooit mijn mening.	Ik geef soms mijn mening.	Ik geef meestal mijn mening.	Ik geef mijn mening als dat er toe doet.
<i>Relatie</i>	Ik kan met niemand samenwerken.	Ik kan met sommige mensen samenwerken.	Ik kan met de meeste mensen samenwerken.	Ik kan met iedereen samenwerken.

Zelfstandigheid				
<i>Hulpbehoefte</i>	Ik heb hulp nodig om aan het werk te kunnen.	Ik kan soms zelf aan het werk, maar ik moet vaak geholpen worden.	Ik kan meestal zelf aan het werk, maar soms heb ik hulp nodig.	Ik weet wat ik moet doen. Ik vraag hulp als het echt nodig is.
<i>Initiatief</i>	Ik wacht tot ik een opdracht krijg.	Soms kan ik zelf bedenken wat ik moet doen en weet ik welke spullen ik nodig heb, maar meestal wacht ik op een opdracht.	Meestal bedenk ik zelf wat ik ga doen en welke spullen ik daarvoor nodig heb.	Ik bedenk wat ik ga doen en pak de spullen die ik daarvoor nodig heb.
<i>Vragen</i>	Ik vraag nooit iets.	Soms vraag ik iets, maar ik weet vaak niet welke vragen ik moet stellen.	Meestal weet ik welke vragen ik moet stellen om verder te komen. Vaak stel ik ze ook.	Ik weet welke vragen ik moet stellen om verder te komen en stel die ook.
<i>Kiezen</i>	Anderen helpen mij om te kiezen, bij wat ik ga doen.	Soms kan ik zelf kiezen wat ik ga doen, maar meestal helpen anderen mij daarbij.	Meestal kan ik zelf kiezen wat ik ga doen, maar soms heb ik daarbij hulp nodig.	Ik kan zelf kiezen wat ik ga doen.

Leiding accepteren				
<i>Volgzaamheid</i>	Ik weiger opdrachten van anderen.	Soms doe ik wat anderen van me willen.	Meestal doe ik wat anderen mij opdragen.	Ik doe wat me opgedragen wordt.
<i>Leiderschap</i>	Anderen voeren mijn voorstellen niet uit.	Soms voeren anderen mijn voorstellen uit.	Meestal bereik ik dat anderen mijn voorstellen uitvoeren.	Ik bereik dat anderen mijn voorstellen uitvoeren.
<i>Reageren</i>	Ik reageer boos als anderen mij iets opdragen.	Soms reageer ik boos als anderen mij iets opdragen.	Meestal reageer ik rustig als anderen mij iets opdragen.	Ik reageer rustig als anderen mij iets opdragen.
<i>Luisteren</i>	Als iemand anders de leiding heeft, luister ik niet.	Als iemand anders de leiding heeft, luister ik soms.	Als iemand anders de leiding heeft, luister ik meestal.	Als iemand anders de leiding heeft, luister ik en laat ik dat merken.

Doorzettingsvermogen				
<i>Afmaken</i>	Ik maak mijn werk niet af.	Soms maak ik dingen af.	Meestal maak ik af, waar ik aan begin.	Als ik ergens aan begin, maak ik het af.
<i>Motivatie</i>	Ik vind niets leuk om te doen.	Ik doe alleen de opdrachten, die ik leuk vind.	Ik maak soms ook vervelende opdrachten af.	Ik vind het belangrijk om iets af te maken en doe dat ook.
<i>Omgaan met tegenslag</i>	Als het lastig wordt, stop ik ermee.	Als het lastig wordt, ga ik soms toch door.	Als het lastig wordt, ga ik meestal toch door.	Als het lastig wordt, ga ik toch door.
<i>Behoeftte aan aanmoediging</i>	Alleen als anderen mij aanmoedigen, gaat het goed.	Als anderen mij aanmoedigen, gaat het vaak beter.	Ik heb soms een aanmoediging nodig.	Ik heb geen aanmoediging nodig.

Probleemoplossend vermogen				
<i>Begrijpen en onthouden</i>	Ik kan een eenvoudige taak uitvoeren als deze is uitgelegd.	Ik kan een moeilijke taak uitvoeren als deze is voorgedaan en is uitgelegd.	Ik kan een moeilijke taak uitvoeren als deze is uitgelegd.	Wat ik eenmaal heb geleerd, onthoud ik en kan ik later weer toepassen.
<i>Uitvoeren van meervoudige opdrachten</i>	Ik kan klussen aan, die één handeling bevatten.	Ik kan in mijn werk aan de hand van een stappenplan verschillende handelingen uitvoeren.	Ik kan in mijn werk na een uitleg verschillende handelingen uitvoeren.	Ik kan in mijn werk verschillende handelingen uitvoeren.
<i>Zelfstandigheid</i>	Ik heb veel hulp nodig bij mijn werk.	Ik heb soms hulp nodig bij mijn werk.	Ik werk zelfstandig en vraag alleen hulp als het nodig is.	Ik kan zonder hulp mijn werk doen.
<i>Zelfkritisch vermogen</i>	Ik controleer mijn werk als dat mij gevraagd wordt.	Ik controleer soms mijn werk en verbeter dit als dit nodig is.	Ik controleer vaak mijn werk en verbeter dit als het nodig is.	Ik controleer altijd mijn werk en probeer manieren te vinden om het nog beter te doen.

Flexibiliteit				
<i>Omgaan met tegenslag</i>	Ik stop met werken als het niet direct lukt.	Ik probeer het nog eens als het niet direct lukt en daarbij heb ik veel aanmoediging nodig.	Met een beetje aanmoediging probeer ik het nog eens als het niet direct lukt.	Ik begin aan moeilijke opdrachten en maak deze af.
<i>Omgaan met veranderingen</i>	Ik word boos als het anders gaat zoals dat is afgesproken.	Ik kan er slecht tegen als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik kan er meestal wel tegen als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik begin aan moeilijke opdrachten en maak deze af.
<i>Zelfvertrouwen</i>	Ik voel me onzeker in veel situaties.	Ik voel me onzeker als het anders gaat dan afgesproken.	Als het anders gaat dan afgesproken moet ik soms even wennen.	Als het anders gaat dan afgesproken, kan ik de situatie aan.
<i>Veranderingen aanbrengen</i>	Ik voer opdrachten precies uit zoals ze gegeven worden.	Ik voer een opdracht precies uit en soms denk ik of het beter kan.	Als ik denk dat het beter is, breng ik een kleine verandering in de opdracht aan.	Ik voer een opdracht anders uit als dat beter is.

Assertiviteit				
<i>Omgaan met kritiek</i>	Ik word boos als ik kritiek krijg.	Ik denk dat de mensen boos op mij zijn als ik kritiek krijg.	Als ik kritiek krijg, luister ik daarnaar.	Als ik de kritiek terecht vind, pas ik mijn werk of gedrag aan.
<i>Voor jezelf opkomen</i>	Ik doe wat er wordt gezegd en kom niet voor mezelf op.	Ik kom voor mezelf op als de regels duidelijk zijn.	Ik kom voor mezelf op ook als er geen duidelijke regels zijn.	Ik kom voor mezelf op als dat nodig is.
<i>Initiatief nemen</i>	Ik wacht af.	Ik heb aanmoediging nodig om ergens aan te beginnen.	Soms begin ik uit mezelf ergens aan.	Ik doe de dingen uit mezelf.
<i>Verantwoordelijkheid nemen voor jezelf</i>	Als ik een fout maak, leg ik de oorzaak buiten mezelf.	Als ik een fout maak, kijk ik soms ook naar mijn eigen aandeel.	Als er iets mis gaat, kijk ik eerst naar het aandeel van anderen en dan naar mijn eigen aandeel.	Als er iets mis gaat, kijk ik naar mijn eigen aandeel en dat van anderen.

Sociale vaardigheden				
<i>Omgangsvormen</i>	Ik weet niet goed hoe ik me moet gedragen.	In veel situaties vind ik het moeilijk om mijn gedrag aan te passen.	In sommige situaties kan ik mijn gedrag aanpassen.	Ik pas mijn gedrag aan de situatie aan.
<i>Reflectie</i>	Ik denk er niet over na hoe ik bij anderen overkom.	Ik weet vaak niet hoe ik bij anderen overkom.	Ik weet soms hoe ik bij anderen overkom.	Ik weet hoe ik bij anderen overkom.
<i>Gesprek voeren</i>	Ik reageer op anderen zonder naar hen te luisteren.	Ik luister soms wel maar reageer niet altijd op de juiste manier.	Ik luister wel en reageer meestal op de juiste manier.	Ik luister naar anderen en reageer op de juiste manier.
<i>Communicatie</i>	Ik kan anderen niet duidelijk maken wat ik wil en wat ik denk.	Ik vind het vaak moeilijk om over te brengen wat ik wil en wat ik denk.	Ik kan meestal overbrengen wat ik wil en wat ik denk.	Ik kan goed overbrengen wat ik wil en wat ik denk.

Algemene arbeidsvaardigheden				
<i>Aandacht</i>	Als ik aan het werk ben, let en reageer ik op alles wat om me heen gebeurt.	Ik laat me soms afleiden en ga weer aan het werk als ik erop gewezen word.	Ik kan bijna altijd mijn aandacht bij mijn werk houden. Soms laat ik me afleiden.	Ik kan mijn aandacht bij mijn werk houden en reageer alleen op zaken die voor mijn werk belangrijk zijn.

Hygiëne				
<i>Persoonlijk</i>	Ik moet nog leren om me aan de basisregels van hygiëne te houden.	Ik pas de basisregels van hygiëne soms toe. Af en toe vergeet ik ze.	Ik pas de basisregels van hygiëne meestal toe.	Ik pas de basisregels van hygiëne altijd toe.
<i>Werkplek</i>	Ik moet leren mijn werkplek schoon te maken.	Ik zorg ook voor mijn omgeving als ik erop gewezen word.	Ik zorg soms ook voor mijn omgeving.	Als ik zie dat het nodig is, zorg ik ook voor mijn omgeving.
<i>Omgeving</i>	Ik wacht af.	Ik heb aanmoediging nodig om ergens aan te beginnen.	Soms begin ik uit mezelf ergens aan.	Ik doe de dingen uit mezelf.

Orderingsvaardigheden				
<i>Inzicht</i>	Ik moet nog leren te bepalen hoe ik een opdracht moet aanpakken.	Als ik de stappen weet, kan ik een opdracht uitvoeren.	Met een paar aanwijzingen weet ik hoe ik een opdracht moet uitvoeren.	Ik kan zelf bedenken hoe ik een opdracht moet uitvoeren.
<i>Prioriteiten</i>	Ik vind alles belangrijk.	Ik heb hulp nodig om te bepalen wat belangrijk is bij het uitvoeren van een opdracht.	Ik weet meestal wel wat belangrijk is bij het uitvoeren van een opdracht.	Ik weet wat belangrijk is bij het uitvoeren van een opdracht.
<i>Rubriceren</i>	Ik moet leren om materialen en gereedschappen logisch te ordenen.	Ik heb hulp nodig bij het ordenen van materialen en gereedschappen.	Als er weinig gereedschap is kan ik dit zelf op een logische manier ordenen.	Ik kan gereedschap en materialen op een logische manier ordenen.

Veilig werken				
<i>Persoonlijk</i>	Ik moet nog leren welke persoonlijke beveiligingsmiddelen nodig zijn.	Ik pas soms de juiste persoonlijke beveiligingsmiddelen toe. Af en toe vergeet ik dat.	Ik pas meestal de juiste persoonlijke beveiligingsmiddelen toe.	Ik pas de noodzakelijke persoonlijke beveiligingsmiddelen toe.
<i>Omgeving</i>	Ik let alleen op mijn eigen veiligheid.	Soms let ik ook op de veiligheid van anderen.	Meestal let ik ook op de veiligheid van anderen.	Ik zorg dat anderen ook veilig kunnen werken.

Samenwerking		Sociale vaardigheden	
10-nov-10	Omgangs- vormen	Ik weet niet goed hoe ik me moet gedragen	In veel situaties vind ik het moeilijk om mijn gedrag aan te passen.
10-nov-10	Reflectie	Ik denk er niet over na hoe ik bij anderen overkom.	Ik weet <u>soms</u> hoe ik bij anderen overkom.
10-nov-10	Gesprek	Ik reageer op anderen zonder naar hen te luisteren.	Ik luister wel en reageer <u>meestal</u> op de juiste manier.
10-nov-10	Commun- catie	Ik kan anderen niet duidelijk maken wat ik wil en wat ik denk.	Ik vind het vaak moeilijk om over te brengen wat ik wil en wat ik denk.

Notities:

- Ik wil graag duidelijk weten wat ik wel en wat ik niet moet doen.
- Als ik bij mensen zit die ik niet ken, dan voel ik mij onzeker.
- Als ik ergens geen zin in heb, dan doe ik het niet.
- Als ik boos ben lukt het me niet.

Ik wil dit jaar bereiken:
Dat ik het bij Ojje en op MAS goed doe.

Mijn leerpunten zijn:
Niet zo snel tevreden zijn over mijn werk.
Goed met kritiek omgaan.

Zo ga ik dat aanpakken.
Ik ga op mijn werk letten en kijken wat ik kan verbeteren.
Ik luister naar wat ik kan verbeteren.
Ik wordt niet boos.
Als ik het er niet mee eens ben, vraag ik rustig om een gesprek.
Ik verbeter mijzelf.

S. 10.1 V		Assertiviteit	
10-nov-10	14-mrt-11	Ik heb word boos als ik kritiek krijg.	Als ik de kritiek terecht vind, pas ik mijn werk of gedrag aan .
10-nov-10	14-mrt-11	Ik doe wat er wordt gezegd en kom niet voor mezelf op.	Ik kom voor mezelf op ook als er geen duidelijke regels zijn .
10-nov-10	14-mrt-11	Ik heb aanmoediging nodig om ergens aan te beginnen.	Soms begin ik uit mezelf ergens aan.
10-nov-10	14-mrt-11	Als ik een fout maak, leg ik de oorzaak buiten mezelf .	Als er iets mis gaat, kijk ik eerst naar het aandeel van anderen en dan naar mijn eigen aandeel .

Notities:

- Ik voel me dan afgewezen. Ik ga me dan ook direct verdedigen. Dan wordt die ander nog bozer.
- Ik doe dat niet altijd even handig. Dan word ik boos en ga stomme dingen zeggen.
- Het hangt er van af. Bij MAS toon ik initiatief.
- Ik vind het moeilijk om naar mijzelf te kijken. Ik geef snel anderen de schuld. Als ik het echt fout doe, dan kijk ik wel naar wat ik fout doe.

14-03-11

- Ik zie nu kritiek niet meer als erg of als een afwijzing, maar als een kans om het te verbeteren. Nu leer ik er veel meer van. Ik heb dit geleerd bij MAS en bij SOVA.

Ik ga met alles nu wat beter om. Ik ben gegroeid!

S		V		Flexibiliteit		Notities:	
10-nov-10	D-M-J	Ik stop met werken als het niet direct lukt.	Ik probeer het nog eens als het niet direct lukt en daarbij heb ik veel aanmoediging nodig.	Met een beetje aanmoediging probeer ik het nog eens als het niet direct lukt.	Ik begin aan moeilijke opdrachten en maak deze af.	1. Het hangt wel eens van de situatie af. Maar ik heb niet altijd zin om het nog eens te doen. Ik ben snel tevreden over mijn werk.	
10-nov-10	D-M-J	Ik word boos als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik kan er slecht tegen als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik kan er meestal wel tegen als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik kan er goed tegen als het anders gaat dan is afgesproken.	3. Ik mopper soms eerst. Dan ben ik teleurgesteld.	
10-nov-10	D-M-J	Ik voel me onzeker in veel situaties.	Ik voel me onzeker als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik moet soms even wennen als het anders gaat dan is afgesproken.	Ik kan de situatie aan als het anders gaat dan is afgesproken.		
10-nov-10	D-M-J	Ik voer opdrachten precies uit zoals ze gegeven worden.	Ik voer een opdracht precies uit en soms denk ik na of het beter kan.	Als ik denk, dat het beter is, breng ik een kleine verandering in de opdracht aan.	Ik voer een opdracht anders uit als dat beter is.		

S		V		Probleemoplossend vermogen	
Begrijpen en onthouden	10-nov-10	Ik kan een <u>eenvoudige</u> taak uitvoeren als deze is uitgelegd.	Ik kan een <u>moelijke</u> taak uitvoeren als deze is <u>voorgedaan</u> en is uitgelegd.	Wat ik eenmaal heb geleerd, <u>onthoud</u> ik en kan ik later weer <u>toepassen</u> .	Notities: 5. Jeft aan dat ze het naar haar zin heeft op school. De mentor is wel streng, maar ze zegt over zichzelf dat ze dit wel nodig heeft. Ze kan het met de mentor wel goed vinden en voelt zich op haar gemak. 1. Soms vind ik het prettig als ik ook zie wat ik moet doen. 4. Ik vind het wel snel goed zo.
Uitvoeren van opdrachten	10-nov-10	Ik kan klussen aan, die <u>én</u> handeling bevatten.	Ik kan in mijn werk <u>aan de hand van een stap-plan</u> verschillende handelingen uitvoeren.	Ik kan in mijn werk <u>na een uitleg</u> verschillende handelingen uitvoeren.	
Zelfstandigheid	10-nov-10	Ik heb <u>veel hulp</u> nodig bij mijn werk.	Ik heb <u>soms hulp</u> nodig bij mijn werk.	Ik werk zelfstandig en vraag alleen hulp <u>als het nodig</u> is.	
Zelfkritisch vermogen	10-nov-10	Ik controleer mijn werk als dat aan mij <u>gevraagd</u> wordt.	Ik controleer <u>soms</u> mijn werk en verbeter dit als dit nodig is.	Ik controleer <u>altijd</u> mijn werk en probeer manieren te vinden om het nog beter te doen.	
	10-nov-10				

Bijlage 6: Rapport

Naam Leerling: N D		Schooljaar: 2011-2012					Klas:	
		Gedrag in de groep Omgaan met kritiek, leiding accepteren Werkwiligheid, focus op de taak Doorzettingsvermogen Vakvaardigheden						
Periode 1		PRAKTIJKVAKKEN					THEORIEVAKKEN	
Koken	3	3	2	3	3	Nederlands	3	
Metaal						Rekenen		
Montage						Engels	3	
Hout						Burgerschap		
Winkel	3	3	2	3	3	OPMERKING:		
Agrarische technieken						N is erg vooruit gegaan. Komt nog wel		
Zelfstandig wonen	3	3	2	3	3	regelmatig te laat. Inzet tijdens theorie		
Createx	3	2	2	3	2	is verder prima!		
Tekenen/ Schilderen								
Gym								
Muziek								
ICT	3	3	3	3	3			
Periode 2		PRAKTIJKVAKKEN					THEORIEVAKKEN	
Koken	3	3	2	3	2	Nederlands	3	
Metaal						Rekenen	2	
Montage						Engels	2	
Hout						Burgerschap	2	
Winkel	3	3	2	2	2	OPMERKING		
Agrarische technieken						Theorie gaat goed. Nu de rest nog.		
Zelfstandig wonen	3	3	2	3	3	Meesterproef, stage... Denk aan je uiterlijke verzorging.		
Createx	2	2	3	3	2			
Tekenen/ Schilderen								
Gym								
Muziek								
ICT	3	2	2	2	2			

1-Dit vraagt nog veel aandacht.
 2-Dit vraagt regelmatig om aandacht.
 3-Dit vraagt bijna geen aandacht meer; het gaat vaak goed
 4-Dit is goed ontwikkeld.

Bijlage 7: Competentielijst Bovenbouw

SCHOOLJAAR: 2011-2012																	
NAAM:	PERIODE 1		2		KLAS:												
Mentor :	Montage	Has / Han	Niv.1 AKA	Metaal	Winkel	Tuin	Hout	Gym	VHB	VCA	ICT	AVO	Textiel	Wonen	SIDG	Stage	Mentor
WERKHOUDING																	
Op tijd komen																	
Afspraken nakomen																	
Leiding accepteren																	
Inzet tonen																	
Geduld tonen																	
Motivatie																	
Na kritiek kunnen en willen doorwerken																	
Na tegenslag kunnen en willen doorwerken																	
WERKAANPAK																	
Concentratie op taak																	
Wisselend werk aankunnen																	
Nauwkeurig werken																	
Controle van het werk																	
Netjes (ordelijk) werken																	
Tempo aanhouden																	
(technisch- werk) inzicht																	
Meer dan 3 handelingen na elkaar doen																	
ZELFSTANDIGHEID																	
Weten wanneer hulp te vragen																	
Zonder toezicht een eenvoudige taak kunnen doen																	
Oplossingen bedenken voor problemen																	
Initiatief nemen																	
Mee denken																	
Inprenten en onthouden																	
INTERPERSOONLIJKE VAARDIGHEDEN																	
Contact maken met anderen																	
Eigen wens uiten																	
Eigen mening uiten																	
Behulpzaam zijn																	
Samenwerken																	
Voor jezelf en anderen opkomen																	
Veiligheid																	
Opmerkingen Mentor:																	
uitleg cijfers: 1= Dit vraagt nog veel aandacht 2= Dit vraagt nog regelmatig om aandacht 3= Dit vraagt bijna geen aandacht meer, het gaat vaak goed. 4= Dit is goed ontwikkeld																	
Periode 1 = augustus-december / Periode 2 = januari-juli																	

Bijlage 8: Portfoliobewijzen, 2 exemplaren

Samenwerk

Bewijs

Winkelpraktijk

Dit bewijs is voor

Naam: _____

Groep: _____

Score: _____

Naam leerkracht: _____

Handtekening _____

Datum: _____

Afronden boekje Geld
De volgende onderwerpen zijn aan de orde gekomen:

- ↑ Geld in geldautomaat
- ↑ Euromunten-en biljetten herkennen
- ↑ Rekenen met munten
- ↑ Geldnotatie
- ↑ Geld betalen en teruggeven
- ↑ Geld afronden

Bijlage 9a: IOP-observatieschema

Observatieschema voor volgen van I.O.P. gesprekken.

Observatie van gesprek met mentor, leerling van groep 3 en ouders/verzorgers.

Datum:

Naam mentor:

Naam leerling:

Aanwezig. Invullen:			
------------------------	--	--	--

Gebruikte Documenten:			
--------------------------	--	--	--

Wat was er aan de orde?

--

Bespreking vorderingen rapport.

--

Bespreking vorderingen stage/arbeidstraining.

--

Bespreking vordering van sociale vaardigheid onder de competentie samenwerken.

--

Bijlage 9b: IOP-observatieschema Ingevuld

De observatie van het gesprek gebeurt met de mentor, de leerling van groep 3 en de ouders/verzorgers.

Datum: observaties in maart 2012

Naam mentor: van groep 3

Naam leerling: 10 leerlingen van eenzelfde klas/ groep

Aanwezig	Moeder bij 9 van de 10 leerlingen	Vader bij 5 van de 10 leerlingen	Broer bij 1 van de 10 leerlingen Uitstroomcoördinator bij 1 van de 10 leerlingen.
Gebruikte Documenten:	Rapport bij 10 van de 10 leerlingen		

Wat was er aan de orde?

- 1 betekent: het onderwerp was aan de orde;
- 2 betekent: keuzemoment voor wel of niet niveau 1, beslissing vakkenkeus uitgesteld;
- 3 betekent: bespreekpunt waren de zwakke en sterke (sociale) vaardigheden op stage, de competentiemeter is niet gebruikt.

	Bespreking resultaat rapport	Ontwikkelpunten voor komende periode	Vakkenkeus nieuwe schooljaar	Vorderingen competentiemeter
leerling 1	1	1	1	3
leerling 2	1	1	2	3
leerling 3	1	1	1	3
leerling 4	1	1	1	3
leerling 5	1	1	2	
leerling 6	1	1	1	3
leerling 7	1	1	1	3
leerling 8	1	1	1	3
leerling 9	1	1	1	

leerling 10	1	1	2	
-------------	---	---	---	--

Bespreking vorderingen rapport.

1 betekent: het onderwerp was aan de orde;

2 betekent: de mentor geeft uitleg, maar laat de leerling ook uitleg geven over het behaalde cijfer;

3 betekent: de leerling vertelt zelf aan de ouder(s) hoe een cijfer tot stand is gekomen.

	Mentor geeft uitleg over rapport	Ouders vragen over resultaat rapport	Leerling vraagt over resultaat rapport	Leerling herkent zichzelf in het resultaat van het rapport
leerling 1	2			3
leerling 2	2	1	1	3
leerling 3	2			3
leerling 4	2	1		3
leerling 5	2		1	3
leerling 6	2			3
leerling 7	2			3
leerling 8	2			3
leerling 9	2			3
leerling 10	2	1	1	3

Bespreking vorderingen stage/arbeidstraining.

1 betekent: onderwerp was aan de orde;

2 betekent: de leerling moet nog meer gemotiveerd raken voor plaatsing stage en volgt nog arbeidstraining;

3 betekent: de leerling is nog niet gemotiveerd voor arbeidstraining en tijdens dit gesprek was de uitstroomcoördinator aanwezig.

	De vordering van arbeidstraining naar stage	De vorderingen op stage	De inbreng van de leerling op de stage
--	---	-------------------------	--

leerling 1		1	1
leerling 2	1		2
leerling 3		1	1
leerling 4		1	
leerling 5	1		2
leerling 6		1	1
leerling 7		1	1
leerling 8		1	
leerling 9		1	
leerling 10			3

Bespreking vordering van sociale vaardigheid onder de competentie samenwerken.

1 betekent: het onderwerp is niet besproken;

2 betekent: de leerpunten rond de ontwikkeling van de sociale vaardigheden zijn benoemd.

	Competentie samenwerken rapport	Sociale vaardigheden rapport	Competentie samenwerken stage	Sociale vaardigheden stage
leerling 1	1	2	1	2
leerling 2	1	1	1	1
leerling 3	1	2	1	1
leerling 4	1	1	1	1
leerling 5	1	2	1	1
leerling 6	1	1	1	1
leerling 7	1	2	1	1
leerling 8	1	1	1	2
leerling 9	1	1	1	1
leerling 10	1	1	1	2

Bijlage 10a: Enquête mentoren onderbouw

Beste collega,

Enquête

Hierbij krijg je een enquête en ik verzoek je vriendelijk om die in te vullen. Het is een enquête voor onze school om het thema samenwerken binnen de school zichtbaar te krijgen. Ik doe dit voor de afronding van mijn Master-SEN-opleiding.

Werkwijze

Het invullen van deze enquête gebeurt anoniem omdat ik me wil houden aan algemeen ethische voorwaarden. In het kader van het belang van het onderzoek is eerlijk invullen van essentieel belang! Voor het invullen heb je ongeveer een kwartier nodig. Je kunt de ingevulde enquête in mijn postvak leggen, liefst binnen een week. Uiteraard ben ik je zeer dankbaar voor het invullen. Ik hoop een waardevolle rapportage van mijn bevindingen en aanbevelingen aan de organisatie te kunnen presenteren, waar we allemaal wat aan hebben. Je kunt me altijd aanspreken over het invullen van deze enquête. Gertrude Uilenburg.

Nu volgt de enquête, alleen in te vullen als je mentor bent.

Probleemoplossend vermogen heeft naast de praktijkgerichte kant (cognitieve vaardigheid) ook een andere benadering, namelijk het vermogen van een individu om een probleem in relatie met een ander te onderkennen en hiervoor een effectieve oplossing te bedenken (**sociaal-emotionele vaardigheid**).

1. Hoeveel tijd kost het jou op een dag om een leerling te helpen een oplossing te zoeken voor een verstoorde relatie? Zet een kruisje in het vak dat van toepassing is.

0- 15 minuten	15-30 minuten	30-45 minuten	45-60 minuten	60-90 minuten

2. Hoeveel leerlingen help je gemiddeld op een dag met het zoeken van een juiste oplossing? _

3. Tijdens het samenwerken is probleemoplossend vermogen belangrijk. Op welke wijze help je de leerling met het zoeken naar een sociaal vaardige oplossing voor een probleem?

Zet een kruisje in het vak dat van toepassing is in jouw situatie. Ik bespreek het probleem met de leerling op individuele wijze.	Ik bespreek het probleem met de leerlingen die gezamenlijk het probleem hebben.	Ik bespreek het probleem in het bijzijn van de hele groep(klas) leerlingen op vertrouwelijke basis om zodoende de betrokkenheid te vergroten.	Ik laat de leerling zelf een oplossing bedenken en bespreek het pas nadat er een klacht is.
---	---	---	---

--	--	--	--

4. Als je wilt kun je in dit vak nog een opmerking plaatsen.

Flexibiliteit heeft naast de praktijkgerichte kant (cognitieve vaardigheid) ook een andere benadering, namelijk de bekwaamheid van de leerling om zich aan te passen aan onbekende, onverwachte en dynamische omstandigheid (**sociaal-emotionele vaardigheid**).

Deze sociaal-emotionele vaardigheid staat verwoord in de subcompetentie "omgaan met veranderingen en zelfvertrouwen" (competentiemeter). Ook tijdens samenwerken heb je deze competentie nodig.

4. Op welke wijze help je de leerling met het "aanpassen aan onbekende en onverwachte omstandigheden of met opbouwen van zelfvertrouwen"?

Zet een kruisje onder het onderwerp dat van toepassing is in jouw situatie.

Ik bespreek de competentie flexibiliteit met de leerling op individuele wijze.	Ik geef de leerlingen veel complimenten, zodat ze zelfvertrouwen krijgen en zodoende beter met veranderingen kunnen omgaan.	Ik bespreek het "omgaan met veranderingen en zelfvertrouwen" in bijzijn van de hele groep (klas) leerlingen op vertrouwelijke basis om zodoende de betrokkenheid te vergroten.	Ik laat het zoveel mogelijk aan de leerlingen zelf over en reageer als er aanleiding toe is.

5. Als je wilt kun je in dit vak nog een opmerking plaatsen.

Dit onderdeel gaat over de competentie: **Assertiviteit**.

Assertiviteit heeft betrekking op de bekwaamheid om gevoelens (*voor jezelf opkomen*), opvattingen (*initiatief nemen*) en gedachten (*verantwoordelijkheid nemen voor jezelf*) te uiten en je eigen rechten op een constructieve manier te verdedigen (*omgaan met kritiek*). Assertieve leerlingen zijn in staat hun gevoelens te tonen zonder agressief of beledigend te zijn.

Ik heb deze competentie toegevoegd, omdat ook deze op samenwerken betrekking heeft.

Assertiviteit kent op onze school ook een speciale training.

6. Welke leerlingen van jouw groep gaan naar deze assertiviteitstraining?

Benoem hun kwaliteiten waarvoor ze deze extra training nodig hebben.

7. Om hoeveel leerlingen van jouw groep gaat het?

8. Hoeveel extra trainingstijd krijgen deze leerlingen per jaar?

9. Welke van de door jou hierboven genoemde kwaliteiten van de leerlingen zijn zichtbaar en meetbaar verbeterd na de assertiviteitstraining?

Dit is de laatste competentie: **Sociale vaardigheden**.

Sociale vaardigheid is een competentie die bij samenwerken goed geleerd kan worden.

Hieronder staan een aantal vragen die hiermee te maken hebben of met ons adaptief onderwijs (= werken aan relatie, competentie en autonomie. Kruis aan wat voor jou het meest van toepassing is.

Vraag	Nooit	Soms	Meestal	Altijd
10. Gebruik je de aan de probleemoplossend vermogen gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?				
11. Gebruik je de aan de flexibiliteit gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?				
12. Gebruik je de aan assertiviteit gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?				
13. Gebruik je de aan sociale vaardigheid gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?				
14. Ben je bewust bezig met het wisselend samenwerken tussen leerlingen, zodat ze diverse relaties leren opbouwen?				
15. Ben je bewust bezig met het laten samenwerken van leerlingen, die elkaar met niveau kunnen aanvullen?				
16. Ben je bewust bezig met het laten samenwerken van leerlingen die het goed met elkaar kunnen vinden en hierdoor een nog betere relatie krijgen?				
17. Ben je tijdens de start van het schooljaar bewust bezig om een goede sfeer in de groep te krijgen door middel van spelletjes die daar geschikt voor zijn?				
18. Richt jij je tijdens de start van het schooljaar vooral op de individuele leerling en op een individuele opdracht?				
19. Ben je bewust bezig met de onderlinge relaties die ontstaan tijdens de start van het schooljaar als de leerlingen zich manifesteren in een nieuwe groep?				
20. Probeer je als mentor wel eens bewust leerlingen te koppelen?				

21. Geef je wel eens een leerling de leiding van een <i>project</i> om die leerling in zelfstandigheid te laten groeien?				
22. Geef je een leerling wel eens de leiding van een <i>groep</i> om die leerling in zelfstandigheid te laten groeien?				
23. Pas je rollenspelen toe om de sociale vaardigheden te vergroten?				
24. Bespreek je de sociale vaardigheden die nodig zijn in de groep?				
25. Bespreek je in de groep gedrag dat een onveilig gevoel kan geven bij anderen?				
26. Pas je spelletjes toe om sociale vaardigheid te vergroten?				
27. Maak je gebruik van beeldmateriaal om de sociale vaardigheid te vergroten?				
28. Leer je de sociale vaardigheden aan de leerlingen door er regelmatig 1 of 2 extra aandacht te geven (bijv. luisteren naar elkaar of complimentjes geven aan elkaar)?				
29. Werk je dan ook samen met collega's over de invulling van deze vaardigheid, zodat de aangeleerde vaardigheid breder gedragen wordt?				
30. Bespreek je met collega's welke vaardigheden er extra aandacht behoeven, als het gaat om de hele groep?				
31. Maak je gebruik van een competitie spel met de groep als het gaat om het vergroten van onderlinge relaties?				

32. Welke leerlingen van jouw groep gaan naar sociale vaardigheidstraining? Zo ja, welke training volgen ze? Benoem hun kwaliteiten waarvoor ze deze extra training nodig hebben.
--

33. Om hoeveel leerlingen van jouw groep gaat het?

34. Hoeveel extra trainingstijd krijgen deze leerlingen per jaar?

35. Welke van de door jou hierboven genoemde kwaliteiten van de leerlingen zijn zichtbaar en meetbaar verbeterd na de sociale vaardigheidstraining?

Bijlage 10b: Enquête mentoren onderbouw ingevuld

De enquête is uitgereikt aan 10 mentoren en er zijn 6 enquêtes geretourneerd.

Dat is een totaal van 60 %.

Probleemoplossend vermogen.

1. De gemiddelde tijd is **24 minuten per dag per docent**. Dit is berekend aan de hand van de onderstaande scorelijst. Uit deze scorelijst valt ook op te maken dat de tijdsinvestering trapsgewijs afneemt.

0- 15 minuten	15-30 minuten	30-45 minuten	45-60 minuten	60-90 minuten
1a Tijd per leerling investeren 3 mentoren	1b Tijd per leerling investeren 2 mentoren	1c Tijd per leerling investeert 1 mentor	1d	1 ^e

2. De mentoren gaven aan gemiddeld met **2 leerlingen per lesdag** bezig te zijn met het oplossen van een probleem. **Dat betekent dat een mentor gemiddeld 2 x 24 minuten = 48 minuten per werkdag de tijd besteed aan het oplossen van een probleem.**

3. Tijdens het samenwerken is probleemoplossend vermogen belangrijk. De wijze waarop de mentoren de leerlingen helpen bij het zoeken naar de juiste oplossing om sociaal vaardiger te worden staat hieronder weergegeven.

Ik bespreek het probleem met de leerling op individuele wijze.	Ik bespreek het probleem met de leerlingen die gezamenlijk het probleem hebben.	Ik bespreek het probleem in het bijzijn van de hele groep(klas) leerlingen op vertrouwelijke basis om zodoende de betrokkenheid te vergroten.	Ik laat de leerling zelf een oplossing bedenken en bespreek het pas nadat er een klacht is.
3a 4 mentoren gaven aan dit met name op te lossen tijdens coachgesprekken .	3b 6 mentoren gaven aan de problemen te bespreken tijdens of na de les met de betreffende leerlingen.	3c 4 mentoren gaven aan tijdens de intro of evaluatie van de les hier aandacht aan te geven.	3d 3 gaven aan dit te laten afhangen van het van het individu.

Deze enquête is door 6 mentoren ingevuld, de mentoren geven de voorkeur **voor het oplossen van het probleem tussen de betreffende leerlingen, door het probleem met de leerlingen te bespreken.**

De 6 mentoren hebben 17 keer een kruis geplaatst.

3a: $4 \times 5,88 = 23,5\%$ **3b: $6 \times 5,88 = 35,3\%$** 3c: $4 \times 5,88 = 23,5\%$ 3d: $3 \times 5,88 = 17,7\%$

4. Geplaatste opmerkingen.

Alle 6 mentoren gaven aan dat ze bij meerdere vakken een kruis hebben geplaatst omdat ze meerdere vormen toepassen om een probleem op te lossen.

Ik gebruik graag de groep als gesprekspartner of als kader. De mening van leeftijdsgenoten is belangrijk. Deze opmerking plaatste 1 mentor.

Flexibiliteit.

Ik bespreek de competentie flexibiliteit met de leerling op individuele wijze.	Ik geef de leerlingen veel complimenten, zodat ze zelfvertrouwen krijgen en zodoende beter met veranderingen kunnen omgaan.	Ik bespreek het "omgaan met veranderingen en zelfvertrouwen" in bijzijn van de hele groep (klas) leerlingen op vertrouwelijke basis om zodoende de betrokkenheid te vergroten.	Ik laat het zoveel mogelijk aan de leerlingen zelf over en reageer als er aanleiding toe is.
5a 4 mentoren gebruiken het coachgesprek om flexibiliteit te bespreken	5b 5 mentoren leggen de nadruk op het geven van positieve aandacht aan flexibiliteit	5c 4 mentoren bespreken flexibiliteit met de hele groep.	5d 2 mentoren laten het aan de leerling afhangen.

De 6 mentoren hebben totaal 15 kruisjes geplaatst.

5a: $4 \times 6,7 = 26,6\%$ **5b: $5 \times 6,7 = 33,4\%$** 5c: $4 \times 6,7 = 26,6\%$ 5d: $2 \times 6,7 = 13,4\%$

5e. Geplaatste opmerking van 1 mentor.

Flexibiliteit bespreek ik in mentorkwartier tijdens voorvallen (omstandigheden).

Assertiviteit kent op onze school ook een speciale training.

6. De leerlingen die van een groep naar assertiviteitstraining gaan zijn:

- a. Aan het begin van het schooljaar met de hele klas weerbaarheid training (1 klas)
- b. Met de hele groep werken op een bedrijf
- c. **Totaal 7 leerlingen** Benoem hun kwaliteiten waarvoor ze deze extra training nodig hebben, voor jezelf opkomen, initiatief nemen, verantwoordelijkheid nemen, omgaan met kritiek

6 mentoren vulden de enquête in. Onder de noemer a,b,c zijn de opmerking van 3 mentoren geplaatst die een opmerking maakte.

7. In deze enquête komt alleen maar naar voren dat **7 leerlingen aan de assertiviteitstraining meedoen**, zoals is gevraagd.

8 Het gaat om **10 x 2 lesuren van 45 minuten per leerling per schoolperiode**.

9. De kwaliteiten die zichtbaar en meetbaar verbeterd zijn na de assertiviteitstraining van de leerlingen zijn:

- a. Door dat het met de hele club is gedaan kan ik ernaar terug verwijzen (1 klas)
- b. Beter aanspreekbaar, handelingsalternatieven kunnen bedenken en toepassen, tonen inzet en werken vanuit zelfvertrouwen en weten dat ze verantwoordelijk zijn voor hun eigen gedrag; bekend zijn met 4 denkfouten (dit is Equip training).
- c. Dit wisselt per leerling, sommige leerlingen verwoorden het in bepaalde situaties, wat er is behandeld tijdens de training en ze passen dat bewust toe. Dat is knap!

Bij vraag 6 plaatsten 3 mentoren een extra opmerking onder de noemer a,b of c. Van dezelfde mentoren zijn de opmerking van vraag 9 a, b en c afkomstig.

Sociale vaardigheid

Vraag

10. De docent gebruikt meestal de aan de probleemoplossend vermogen gekoppelde

competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten.
11. De docent gebruikt meestal de aan de flexibiliteit gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten.
12. De docent gebruikt meestal de aan assertiviteit gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten.
13. De docent gebruikt vrijwel altijd de aan sociale vaardigheid gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten.
14. De meningen zijn verdeeld over het bewust bezig met het wisselend samenwerken tussen leerlingen, zodat ze diverse relaties leren opbouwen.
15. De docenten zijn niet vaak bewust bezig met het laten samenwerken van leerlingen, die elkaar met niveau kunnen aanvullen.
16. De docenten zijn niet vaak bewust bezig met het laten samenwerken van leerlingen die het goed met elkaar kunnen vinden en hierdoor een nog betere relatie krijgen.
17. De docenten zijn regelmatig tijdens de start van het schooljaar bewust bezig om een goede sfeer in de groep te krijgen door middel van spelletjes die daar geschikt voor zijn.
18. De docenten richten zich tijdens de start van het schooljaar vrijwel niet op de individuele leerling en op een individuele opdracht.
19. De docenten vaak bewust bezig met de onderlinge relaties die ontstaan tijdens de start van het schooljaar als de leerlingen zich manifesteren in een nieuwe groep.
20. Als mentor wil je regelmatig wel eens bewust leerlingen koppelen.
21. De mentor geeft meestal wel eens een leerling de leiding van een <i>project</i> om die leerling in zelfstandigheid te laten groeien.
22. De mentor geeft meestal een leerling wel eens de leiding van een <i>groep</i> om die leerling in zelfstandigheid te laten groeien?
23. De mentor past soms wel eens rollenspelen toe om de sociale vaardigheden te vergroten.
24. De mentor bespreekt vrijwel altijd de sociale vaardigheden die nodig zijn in de groep.
25. De mentor bespreekt vrijwel altijd in de groep gedrag dat een onveilig gevoel kan geven bij anderen.
26. De mentoren gebruiken wel eens spelletjes om sociale vaardigheid te vergroten.
27. De mentoren gebruiken wel eens beeldmateriaal om de sociale vaardigheid te vergroten.
28. De mentoren leren regelmatig de sociale vaardigheden aan de leerlingen door er regelmatig 1

of 2 extra aandacht te geven (bijv. luisteren naar elkaar of complimentjes geven aan elkaar).

29. De mentoren werken soms dan ook samen met collega's over de invulling van deze vaardigheid, zodat de aangeleerde vaardigheid breder gedragen wordt.

30. De mentoren bespreken regelmatig met collega's welke vaardigheden er extra aandacht behoeven, als het gaat om de hele groep.

31. De mentoren maken soms gebruik van een competitie spel met de groep als het gaat om het vergroten van onderlinge relaties.

32. De leerlingen die naar een sociale vaardigheidstraining gaan zijn niet aangegeven in deze enquête, zoals de vraag was gesteld.

a. We hebben de weerbaarheids cursus via MEE gevolgd. Ik ken het aanbod tekort, weinig terugkoppeling naar de mentor. Voor mij is het moeilijk om op het aanbod in te spelen. Ik doe het e.e.a. tijdens de SOVA les. Wenselijk is meer samenwerking voor een groter rendement.

b. Hele groep krijgt Equip, voor de sfeer in de klas. Ze maken alle denkfouten.

Van de 6 mentoren hebben 2 mentoren een opmerking geplaatst.

33. De 2 mentoren die een opmerking plaatsen bij vraag nummer 32 geven respectievelijk de antwoorden over het totaal aantal leerlingen, die een sociale vaardigheid training volgen.

a. 7 leerlingen

b. 12 leerlingen

34. De trainingstijd geeft 1 mentor weer.

b. 60 uur 1 x 1 blok per week

35. De verbeterde kwaliteiten die zichtbaar en meetbaar zijn verbeterd na de training zijn:

a. Het aanbod is een combi van assertiviteit en sociale vaardigheid.

b. Sfeer in de klas. Verantwoording nemen voor eigen gedrag. Zelfstandigheid. Geluk.

Plezier op school vergroot.

Bijlage 10c: Enquête mentoren onderbouw percentages

mentoren enquête 25-4-2012												
	nooit	soms	meestal	altijd	toaal		nooit	soms	meestal	altijd		control
vraag												
10. Gebruik je de aan de probleemoplossend vermogen gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?	0	2	3	1	6		0.0	33.3	50.0	16.7		100.0
11. Gebruik je de aan de flexibiliteit gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?	0	2	3	1	6		0.0	33.3	50.0	16.7		100.0
12. Gebruik je de aan assertiviteit gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?	0	0	4	2	6		0.0	0.0	66.7	33.3		100.0
13. Gebruik je de aan sociale vaardigheid gekoppelde competenties tijdens de les, als het gaat om samenwerken of bij groepsactiviteiten?	0	0	3	3	6		0.0	0.0	50.0	50.0		100.0
14. Ben je bewust bezig met het wisselend samenwerken tussen leerlingen, zodat ze diverse relaties leren opbouwen?	1	2	1	2	6		16.7	33.3	16.7	33.3		100.0
15. Ben je bewust bezig met het laten samenwerken van leerlingen, die elkaar met niveau kunnen aanvullen?	1	3	0	2	6		16.7	50.0	0.0	33.3		100.0
16. Ben je bewust bezig met het laten samenwerken van leerlingen die het goed met elkaar kunnen vinden en hierdoor een nog betere relatie krijgen?	2	3	0	1	6		33.3	50.0	0.0	16.7		100.0
17. Ben je tijdens de start van het schooljaar bewust bezig om een goede sfeer in de groep te krijgen door middel van spelletjes die daar geschikt voor zijn?	0	1	1	4	6		0.0	16.7	16.7	66.7		100.0
18. Richt jij je tijdens de start van het schooljaar vooral op de individuele leerling en op een individuele opdracht?	3	3	0	0	6		50.0	50.0	0.0	0.0		100.0
19. Ben je bewust bezig met de onderlinge relaties die ontstaan tijdens de start van het schooljaar als de leerlingen zich manifesteren in een nieuwe groep?	0	0	1	5	6		0.0	0.0	16.7	83.3		100.0
20. Probeer je als mentor wel eens bewust leerlingen te koppelen?	0	2	1	3	6		0.0	33.3	16.7	50.0		100.0
21. Geef je wel eens een leerling de leiding van een <i>project</i> om die leerling in zelfstandigheid te laten groeien?	0	3	0	3	6		0.0	50.0	0.0	50.0		100.0
22. Geef je een leerling wel eens de leiding van een <i>groep</i> om die leerling in zelfstandigheid te laten groeien?	0	3	0	3	6		0.0	50.0	0.0	50.0		100.0

23. Pas je rollenspelen toe om de sociale vaardigheden te vergroten?	1	3	0	2	6		16.7	50.0	0.0	33.3		100.0
24. Bespreek je de sociale vaardigheden die nodig zijn in de groep?	0	0	1	5	6		0.0	0.0	16.7	83.3		100.0
25. Bespreek je in de groep gedrag dat een onveilig gevoel kan geven bij anderen?	0	0	1	5	6		0.0	0.0	16.7	83.3		100.0
26. Pas je spelletjes toe om sociale vaardigheid te vergroten?	0	3	1	2	6		0.0	50.0	16.7	33.3		100.0
27. Maak je gebruik van beeldmateriaal om de sociale vaardigheid te vergroten?	0	4	0	2	6		0.0	66.7	0.0	33.3		100.0
28. Leer je de sociale vaardigheden aan de leerlingen door er regelmatig 1 of 2 extra aandacht te geven (bijv. luisteren naar elkaar of complimentjes geven aan elkaar)?	0	2	0	4	6		0.0	33.3	0.0	66.7		100.0
29. Werk je dan ook samen met collega's over de invulling van deze vaardigheid, zodat de aangeleerde vaardigheid breder gedragen wordt?	1	3	1	1	6		16.7	50.0	16.7	16.7		100.0
30. Bespreek je met collega's welke vaardigheden er extra aandacht behoeven, als het gaat om de hele groep?	0	1	3	1	5		0.0	20.0	60.0	20.0		100.0
31. Maak je gebruik van een competitie spel met de groep als het gaat om het vergroten van onderlinge relaties?	1	4	0	0	5		20.0	80.0	0.0	0.0		100.0

Bijlage 11a: Enquête docenten onderbouw

Beste collega,

Enquête

Hierbij krijg je een enquête en ik verzoek je vriendelijk om die in te vullen. Het is een enquête om het thema samenwerken binnen onze school zichtbaar te krijgen. Ik doe dit voor de afronding van mijn Master-SEN-opleiding.

Werkwijze

Het invullen van deze enquête gebeurt anoniem omdat ik me wil houden aan algemeen ethische voorwaarden. In het kader van het belang van het onderzoek is eerlijk invullen van essentieel belang! Voor het invullen heb je ongeveer een kwartier nodig. Je kunt de ingevulde enquête in mijn postvak leggen, liefst binnen een week. Uiteraard ben ik je zeer dankbaar voor het invullen. Ik hoop een waardevolle rapportage van mijn bevindingen en aanbevelingen aan de organisatie te kunnen presenteren, waar we allemaal wat aan hebben. Je kunt me altijd aanspreken over het invullen van deze enquête. Gertrude Uilenburg.

Nu volgt de enquête

Zoals je weet werken we op onze school met competentielijsten.

Op school hanteren wij een aparte competentie als het gaat om samenwerken. Het geven van invulling aan de competentie **samenwerken**.

Zet een kruisje in het vak dat voor jou (AVO-docent of praktijkdocent) van toepassing is.

Vraag	Nooit	Soms	Meestal	Altijd
1. Tijdens de theorieles laat ik de leerlingen altijd individueel aan het werk (invullen door AVO-docent).				
2. Tijdens de praktijk les laat ik de leerlingen altijd individueel aan het werk (invullen door praktijkdocent)				
3. Individueel werk past beter bij de leerlingen, zodat ze meer rust hebben en ongestoord kunnen werken.				
4. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze allemaal een individuele leerlijn volgen.				
5. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze snel 'last' van elkaar hebben.				
6. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze ook				

individueel op stage gaan.				
7. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze door hun 'tekort aan sociale vaardigheden' samenwerken slecht aan kunnen.				
8. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat het tempo zo verschillend is.				
9. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze allemaal een verschillende pedagogische aanpak vragen.				
10. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze zelf aangegeven dit graag te willen (te verkiezen boven groepswerk).				
11. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ik mijn lessen zo beter kan voorbereiden.				
12. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat het in mijn lessituatie niet anders kan.				
13. Samenwerken pas ik altijd toe in mijn les, omdat het in mijn lessituatie niet anders kan.				
14. Samenwerken pas ik soms toe in mijn les, omdat het toevallig zo uit komt.				
15. Samenwerken pas ik bewust toe in mijn les, omdat de instructie van het lesmateriaal hiertoe dwingt.				
16. Samenwerken pas ik bewust toe om de leerlingen hierin te trainen.				
17. Samenwerken pas ik bewust toe, omdat dit een verplicht in te vullen competentie is.				
18. Samenwerken wil ik meer toepassen in mijn les, maar ik loop tegen de problemen rond de sociale vaardigheid op.				
19. Samenwerken wil ik meer toepassen, maar ik vind het op school niet zo passen vanwege de individuele leerlijn.				
20. Samenwerken wil ik meer toepassen, maar ik heb geen didactische vaardigheid voor handen.				
21. Samenwerken wil ik meer toepassen, maar ik heb hier meer begeleiding (didactische ondersteuning) bij nodig .				

22. Samenwerken wil ik meer toepassen, omdat het goed past bij de uitstraling van de school.				
23. Samenwerken wil ik meer toepassen, omdat dit een enorme bijdrage levert voor hun sociale vaardigheid.				
24. Samenwerken vind ik totaal niet passen bij onze leerlingen.				
25. Samenwerken vind ik totaal niet passen in de huidige maatschappij waarin wij leven (waarin steeds meer is afgestemd op het individu).				
26. Welke subcompetenties vind je horen bij samenwerken? Schrijf ze hieronder op en kruis aan hoe vaak je deze subcompetentie toepast.				

Bedankt voor het invullen van de enquête.

Bijlage 12a: Enquête onderbouwleerlingen

Leerlingenenquête "Samenwerken op school".

Graag wil ik van jou weten wat jij vindt van het samenwerken in de lessen op onze school. Je vult je eigen formulier in, maar je naam hoeft er niet onder.

Vul wel je klas en groep in. Klas..... Groep.....

Zet een kruisje wat voor jou het meest van toepassing is.

Vraag	Nooit	Soms	Meestal	Altijd
1. Tijdens het maken van theorieopdrachten werk ik liever helemaal alleen.				
2. Tijdens het maken van theorieopdrachten werk ik graag samen met iemand die ik zelf uitzoek.				
3. Tijdens het maken van theorieopdrachten wil ik graag samenwerken met iemand die meester of juf uitkiest.				
4. Krijg je wel eens een opdracht, die speciaal is om te leren samenwerken?				
5. Bij het vak koken werk je samen aan een keuken. Leer je meer omdat je dit koken samen doet?				
6. Bij het vak metaal maak je een eigen werkstuk. Werk je bij dit vak ook samen met iemand?				
7. Bij het vak montage maak je opdrachten. Doe je die opdrachten liever samen?				
8. Bij het vak hout maak je eigen werkstukken. Maak je deze werkstukken helemaal alleen?				
9. Bij het vak agrarisch plan je een keuze opdracht. Plan je deze opdracht graag met iemand samen.				
10. Bij het vak textiel werk je meestal om een grote tafel. Vind je het fijn om hieraan gezamenlijk samen te werken?				

11. Vind je het fijn als je zelf mag bepalen of je wel of niet wilt samenwerken?				
12. Vind je dat samenwerken gewoon gezellig samen iets maken is?				
13. Vind je dat bij samenwerken ook het verdelen van taken hoort?				
14. Naar elkaar luisteren is een belangrijke vaardigheid om te kunnen samenwerken. Vind je dat je de vaardigheid "goed luisteren" voldoende leert op school?				
15. Goed kunnen overleggen is ook een belangrijke vaardigheid die hoort bij samenwerken. Vind je dat je de vaardigheid "overleggen" voldoende leert op school?				
16. Kun je met alle leerlingen uit jouw klas samenwerken?				
17. Kun je alleen met de rustige leerlingen uit jouw klas samen werken?				
18. Vind je dat de wat drukkere leerlingen te snel de baas gaan spelen, als je samen iets wilt gaan doen?				
19. Zou je veel lessen willen hebben, die het mogelijk maken om samen te werken?				
20. Heb je het idee dat je van elkaar meer kunt leren?				
21. Werk je liever toch alleen omdat jij je wel eens gepest voelt?				

Wil je nog een opmerking kwijt? Schrijf hem hieronder.

Heel erg bedankt voor het invullen.

Bijlage 11b: Enquête docenten onderbouw percentages

Enquête praktijkdocenten												
							Percentages					
	Nooit	Soms	Meestal	Altijd	totaal		Nooit	Soms	Meestal	Altijd		totaal controle
Vraag												
1. Tijdens de theorieles laat ik de leerlingen altijd individueel aan het werk (invullen door AVO-docent).	1	2	2	2	7		14.3	28.6	28.6	28.6		100.0
2. Tijdens de praktijk les laat ik de leerlingen altijd individueel aan het werk (invullen door praktijkdocent)	0	2	4	1	7		0.0	28.6	57.1	14.3		100.0
3. Individueel werk past beter bij de leerlingen, zodat ze meer rust hebben en ongestoord kunnen werken.	0	8	5	1	14		0.0	57.1	35.7	7.1		100.0
4. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze allemaal een individuele leerlijn volgen.	2	7	3	2	14		14.3	50.0	21.4	14.3		100.0
5. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze snel 'last' van elkaar hebben.	2	7	4	0	13		15.4	53.8	30.8	0.0		100.0
6. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze ook individueel op stage gaan.	7	1	4	1	13		53.8	7.7	30.8	7.7		100.0
7. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze door hun 'tekort aan sociale vaardigheden' samenwerken slecht aan kunnen.	7	2	4	0	13		53.8	15.4	30.8	0.0		100.0

De meningen zijn verdeeld over het individueel laten werken.

Tijdens de praktijkles zijn de leerlingen meestal individueel aan het werk.

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Nooit past individueel werk beter bij de leerlingen.

Nooit past individueel werk beter bij de leerlingen.

Meesterstuk "Samenwerken" door Gertrude Uilenburg

8. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat het tempo zo verschillend is.	3	5	3	2	13		23.1	38.5	23.1	15.4		100.0
9. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze allemaal een verschillende pedagogische aanpak vragen.	4	7	1	1	13		30.8	53.8	7.7	7.7		100.0
10. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ze zelf aangegeven dit graag te willen (te verkiezen boven groepswerk).	1	6	3	3	13		7.7	46.2	23.1	23.1		100.0
11. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat ik mijn lessen zo beter kan voorbereiden.	8	3	2	0	13		61.5	23.1	15.4	0.0		100.0
12. Individueel werk past beter bij de leerlingen, omdat het in mijn lessituatie niet anders kan.	9	3	1	0	13		69.2	23.1	7.7	0.0		100.0
13. Samenwerken pas ik altijd toe in mijn les, omdat het in mijn lessituatie niet anders kan.	4	6	0	2	12		33.3	50.0	0.0	16.7		100.0
14. Samenwerken pas ik soms toe in mijn les, omdat het toevallig zo uit komt.	5	5	0	2	12		41.7	41.7	0.0	16.7		100.0
15. Samenwerken pas ik bewust toe in mijn les, omdat de instructie van het lesmateriaal hiertoe dwingt.	4	6	1	1	12		33.3	50.0	8.3	8.3		100.0
16. Samenwerken pas ik bewust toe om de leerlingen hierin te trainen.	1	2	2	7	12		8.3	16.7	16.7	58.3		100.0
17. Samenwerken pas ik bewust toe, omdat dit een verplicht in te vullen competentie is.	3	6	1	2	12		25.0	50.0	8.3	16.7		100.0
18. Samenwerken wil ik meer toepassen in mijn les, maar ik loop tegen de problemen rond de sociale vaardigheid op.	3	2	5	2	12		25.0	16.7	41.7	16.7		100.0
19. Samenwerken wil ik meer toepassen, maar ik vind het op school niet zo passen vanwege de individuele leerlijn.	9	1	2	0	12		75.0	8.3	16.7	0.0		100.0

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Soms past individueel werk beter bij de leerlingen.

Vrijwel nooit past samenwerken niet binnen een les

Soms wordt samenwerken toegepast omdat het niet anders kan.

De meningen zijn verdeeld over het toepassen van samenwerken.

De docenten paasen soms de les aan om te samenwerken.

De docenten passen regelmatig samenwerken toe om de leerlingen hierin te trainen.

De docenten passen soms samenwerken toe vanwege de in te vullen competentie. De docenten lopen wel tegen de sociale vaardigheden van de leerlingen op als het gaat om samenwerken.

De docenten niet dat de individuele leerlijn hun weerhoud om samenwerken toe te passen.

Meesterstuk "Samenwerken" door Gertrude Uilenburg

20. Samenwerken wil ik meer toepassen, maar ik heb geen didactische vaardigheid voor handen.	11	0	0	0	11		100.0	0.0	0.0	0.0		100.0
21. Samenwerken wil ik meer toepassen, maar ik heb hier meer begeleiding (didactische ondersteuning) bij nodig .	9	2	0	1	12		75.0	16.7	0.0	8.3		100.0
22. Samenwerken wil ik meer toepassen, omdat het goed past bij de uitstraling van de school.	7	1	0	2	10		70.0	10.0	0.0	20.0		100.0
23. Samenwerken wil ik meer toepassen, omdat dit een enorme bijdrage levert voor hun sociale vaardigheid.	1	1	3	7	12		8.3	8.3	25.0	58.3		100.0
24. Samenwerken vind ik totaal niet passen bij onze leerlingen.	10	1	1	0	12		83.3	8.3	8.3	0.0		100.0
25. Samenwerken vind ik totaal niet passen in de huidige maatschappij waarin wij leven (waarin steeds meer is afgestemd op het individu).	11	0	0	0	11		100.0	0.0	0.0	0.0		100.0

De docenten hebben genoeg vaardigheid om samenwerken toe te passen.
De docenten hebben geen extra ondersteuning nodig bij het leren samenwerken.

De docenten willen niet samenwerken toepassen omdat het past bij de school.

De docenten willen vrijwel altijd samenwerken toepassen.

Het is niet zo dat samenwerken niet past bij de leerlingen.

Het is niet zo dat samenwerken niet past bij de huidige maatschappij.

Bijlage 12b: Enquête onderbouwleerlingen percentages

leerlingenquête 4-5-2012 (1 van 2)																	
	klas 1						klas 2						klas 3				
	nooit	soms	meestal	altijd	toaal		nooit	soms	meestal	altijd	toaal		nooit	soms	meestal	altijd	toaal
vraag																	
01 Ik werk liever helemaal alleen bij theorieopdrachten	5	17	3	4	29		2	22	6	4	34		4	12	6	3	25
02 Ik werk graag met iemand samen die ik zelf uitzoek	1	5	9	14	29		3	11	9	11	34		2	7	9	7	25
03 Ik werk het liefste met iemand samen die de juf kiest	12	12	3	2	29		16	13	4	1	34		15	10	0	0	25
04 Krijg je wel eens een opdracht om samen te werken?	4	9	2	14	29		5	18	2	8	33		10	11	0	4	25
05 Leer je bij koken meer omdat je samen werkt?	3	3	7	16	29		7	6	9	12	34		8	6	3	2	19
06 Werk je bij metaal ook samen met iemand?	6	12	3	8	29		14	14	3	3	34		5	15	2	0	22
07 Doe je opdracht bij montage liever samen?	5	8	6	10	29		11	13	1	8	33		6	10	4	3	23
08 Doe je opdracht bij hout helemaal alleen	5	6	9	9	29		0	12	10	12	34		3	10	3	7	23
09 Plan je opdracht bij agrarisch graag met iemand samen?	3	9	10	7	29		6	17	5	6	34		2	7	2	6	17
10 Vind je het fijn om bij textiel samen te werken?	3	8	5	13	29		4	13	4	13	34		4	4	4	5	17
11 Vind je het fijn als je zelf mag bepalen of je wil samenwerken?	4	3	2	20	29		1	4	5	24	34		1	6	3	15	25
12 Vind je dat samenwerken gezellig samen iets maken is?	0	8	5	16	29		2	9	11	12	34		1	11	5	7	24
13 Hoort bij samenwerken ook verdelen van taken?	2	2	3	22	29		1	11	6	16	34		6	5	3	9	23
14 Leer je de vaardigheid "goed luisteren" voldoende op school?	0	4	9	16	29		2	5	7	20	34		2	4	5	14	25
15 Leer je de vaardigheid "overleggen" voldoende op school?	1	2	6	20	29		3	9	9	13	34		0	4	8	12	24

Meesterstuk "Samenwerken" door Gertrude Uilenburg

16 Kun je met alle leerlingen uit je klas samenwerken?	14	3	7	5	29		13	11	8	2	34		6	7	8	3	24
17 Kun je alleen met de rustige leerlingen samenwerken?	6	4	4	16	29		3	9	7	15	34		3	6	4	10	23
18 Spelen drukkere leerlingen te snel de baas?	9	5	3	12	29		7	13	7	7	34		6	10	1	7	24
19 Zou je veel lessen willen hebben waarin je kunt samenwerken?	4	5	4	16	29		8	11	8	7	34		9	10	1	4	24
20 Kun je van elkaar meer leren?	3	4	4	18	29		0	8	11	15	34		1	11	5	6	23
21 Werk je liever alleen omdat je soms gepest wordt?	20	7	1	1	29		25	7	0	2	34		14	6	2	2	24

leerlingenquête 4-5-2012 (2 van 2)																	
	Klas 1,2,3						Percentages										
	nooit	soms	meestal	altijd	totaal		nooit	soms	meestal	altijd			totaal controle				
vraag																	opmerkingen analyse
01 Ik werk liever helemaal alleen bij theorieopdrachten	11	51	15	11	88		12.50	57.95	17.05	12.50			100.00				veel leerlingen werken soms liever alleen
02 Ik werk graag met iemand samen die ik zelf uitzoek	6	23	27	32	88		6.82	26.14	30.68	36.36			100.00				leerlingen willen graag zelf uitzoeken
03 Ik werk het liefste met iemand samen die de juf kiest	43	35	7	3	88		48.86	39.77	7.95	3.41			100.00				juf mag niet uitzoeken
04 Krijg je wel eens een opdracht om samen te werken?	19	38	5	26	87		21.84	43.68	5.75	29.89			101.15				er wordt soms samengewerkt op school
05 Leer je bij koken meer omdat je samen werkt?	18	15	19	30	82		21.95	18.29	23.17	36.59			100.00				meningen zijn erg verdeeld over koken
06 Werk je bij metaal ook samen met iemand?	25	41	8	12	86		29.07	47.67	9.30	13.95			100.00				bij metaal wordt weinig samengewerkt
07 Doe je opdracht bij montage liever samen?	22	31	11	21	85		25.88	36.47	12.94	24.71			100.00				meningen zijn erg verdeeld over montage
08 Doe je opdracht bij hout helemaal alleen	5	28	22	28	83		6.02	33.73	26.51	33.73			100.00				bij hout wordt regelmatig samengewerkt
09 Plan je opdracht bij agrarisch graag met iemand samen?	11	33	17	19	80		13.75	41.25	21.25	23.75			100.00				bij agrarisch meningen erg verdeeld

Meesterstuk "Samenwerken" door Gertrude Uilenburg

10 Vind je het fijn om bij textiel samen te werken?	11	25	13	31	80		13.75	31.25	16.25	38.75		100.00	bij textiel relatief graag samenwerken
11 Vind je het fijn als je zelf mag bepalen of je wil samenwerken?	6	13	10	59	88		6.82	14.77	11.36	67.05		100.00	veel leerlingen vinden het fijn om zelf te bepalen!
12 Vind je dat samenwerken gezellig samen iets maken is?	3	28	21	35	87		3.45	32.18	24.14	40.23		100.00	gezelligheid hoort bij samenwerken
13 Hoort bij samenwerken ook verdelen van taken?	9	18	12	47	86		10.47	20.93	13.95	54.65		100.00	verdelen van taken hoort bij samenwerken
14 Leer je de vaardigheid "goed luisteren" voldoende op school?	4	13	21	50	88		4.55	14.77	23.86	56.82		100.00	ze leren voldoende naar elkaar luisteren
15 Leer je de vaardigheid "overleggen" voldoende op school?	4	15	23	45	87		4.60	17.24	26.44	51.72		100.00	ze leren voldoende overleggen
16 Kun je met alle leerlingen uit je klas samenwerken?	33	21	23	10	87		37.93	24.14	26.44	11.49		100.00	leerlingen kunnen iet met alle kinderen samenwerken
17 Kun je alleen met de rustige leerlingen samenwerken?	11	19	15	41	86		12.79	22.09	17.44	47.67		100.00	leerlingen kunnen ook met drukkere kinderen samenwerken
18 Spelen drukkere leerlingen te snel de baas?	22	18	11	26	87		25.29	20.69	12.64	29.89		88.51	drukkere leerlingne niet te snel de baas
19 Zou je veel lessen willen hebben waarin je kunt samenwerken?	21	26	13	27	87		24.14	29.89	14.94	31.03		100.00	mening over meer lessen met samenwerken verdeeld
20 Kun je van elkaar meer leren?	4	15	9	24	86		4.65	17.44	10.47	27.91		60.47	leerlingen leren niet zo veel van elkaar
21 Werk je liever alleen omdat je soms gepest wordt?	53	20	3	3	87		60.92	22.99	3.45	3.45		90.80	er wordt weinig gepest?